

Első kötet. (1867—1870.) I—XII. 6 kor. 40 fill. — **Második kötet.** (1871—1872.) I—X. 3 kor. 80 fill. — **Harmadik kötet.** (1873—1874.) I—X. 4 kor. — **Negyedik kötet.** (1874—1875.) I—VI. 6 kor. 40 fill. — **Ötödik kötet.** (1875—1876.) I—V. 7 kor. 10 fill. — **Hatodik kötet.** (1876—1877.) I—X. 6 kor. 10 fill. — **Hetedik kötet.** (1877—1878.) I—X. 6 kor. — **Nyolczadik kötet.** (1878—1880.) I—X. 6 kor.

Kilenczedik kötet. I. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1797—1799. *Wertheimer Edelel.* 1 kor. — II. A Limes Dacicus első része. *Torma Károlytól.* 1 kor. 80 fill. — III. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — IV. A kalendáriumokról. *Jakab Elektől.* 30 fill. — V. Az aquincumi amphitheatrum északi fele. *Torma Károlytól.* 2 kor. — VI. A zémi és ohati apátságok. *Balassy Ferencztől.* 60 fill. — VII. Nápolyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — VIII. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Myskowsky Victoról.* 80 fill. — IX. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jánostól.* 1 kor. 20 fill. — X. Az európai vasúti ügy fejleményei és eredményei a magyar magán-jog szempontjából. *Wenzel Gusztávtól.* 1 kor. — XI. A paraszti vármegye. *Gyárfás Istvántól.* 60 fill. — XII. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth Bélától.* 40 fill.

Tizedik kötet. I. Bathien Gábor és a svéd diplomácia. *Szilágyi Sándortól.* 40 fill. — II. Az 1809-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 fill. — III. Forgách Ádám és Báthory Söfia ökszerének történetéből. *Majláth Bélától.* 40 fill. — IV. A Fuggerak jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — V. A jászéknek nyelve és nemzetisége. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. — VI. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népdalban. *Kozma Ferencztől.* 60 fill. — VII. A Hajduk kibékítési kísérlete Ináncshon 1807-ben. *Majláth Bélától.* 40 fill. — VIII. A Petrarka Codex kún nyelve. *Gyárfás Istvántól.* 1 kor. 20 fill. — IX. I. Rákóczy György első deszköltetése a svédekkel. *Szilágyi Sándortól.* 20 fill. — X. Franciaország magatartása II. József császárnak II. Frigyes porosz királlyal történt találkozásai-val szemben. *Wertheimer Edelel.* 40 fill.

Tizenegyedik kötet. I. Masolino olasz képiro művei. *Irta Vaisz Ignác.* 20 fill. — II. Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 1 kor. — III. A magyar alkotmány felüggesztése 1673-ban. *Dr. Károlyi Árpádtól.* 80 fill. — IV. Az 1683-ki táborozás történetéhez. *Thaly Kálmántól.* 60 fill. — V. Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. *Wenzel Gusztávtól.* 80 fill. — VI. Bathien Gábor fehérvári siremléke és alapítványai. *Szilágyi Sándortól.* Ára 20 fill. — VII. Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. *Dr. Ortray Tivadartól.* 1 kor. — VIII. A keszthely-dobogó sírmező. *Lipp Vilmostól.* 20 fill. — IX. Gróf Pálffy Miklós főkanclisár iratai Magyarország kormányzásáról. *Marcsali Henrikől.* 80 fill. — X. Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. *Jakab Elektől.* 1 kor. 20 fill.

Tizenkettedik kötet. I. Adalék Pannonia történetéhez. *Antonius Pius korában.* *Hampel Józseftől.* 40 fill. — II. Szabolcs vármegye alakulása. *Kandra Káosztól.* 60 fill. — III. Az 1687/88-iki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsilinszky Mihálytól.* 60 fill. — IV. Mabilion János a diplomatika megála-

I. RÁKÓCZY GYÖRGY

ÉS A

LENGYEL KIRÁLYSÁG

*

ÍRTA

DR. LUKINICH IMRE

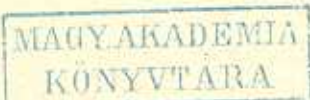
(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1906. október 15-iki ülésén.)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1907

ELŐSZÓ.

I. Rákóczy György lengyelországi összeköttetéseire, főleg pedig a lengyel korona megszerzésére irányuló törekvése történetére vonatkozólag eddigi ismereteink hézagosak voltak. Kemény János önéletírása s néhány lengyel történeti mű (Grondski, Temberski) volt eddig úgyszólván az egyedüli kútforrás a jelzett szempontból, s az az aránytalanul kevés okiratanyag, mely Szilágyi Sándor és mások ismert kiadványaiban szétszórta napvilágot látott, csak a Kemény Jánosnál olvasható adatok egy s más tekintetben való kiigazítására, esetleg megerősítésére szolgált, de a kérdés fejlődésére napvilágot nem vetett; az eddig itt-ott, leginkább Kemény önéletírásában olvasható adatok, csak utalnak arra, hogy I. Rákóczy György lengyel királysági törekvéseinek előzményei is vannak, de arról a források elégtelensége miatt magunknak világos képet nem alkothattunk.

A *gr. Bethlen-család keresdi*, (jelenleg még Gyéres-szt.-királyon lévő) levéltárában való kutatásunk alkalmával azonban erre is sikerült adatokat találnunk; ráakadtunk ugyanis *Bethlen Ferencz*nek, I. és II. Rákóczy György főadvarmesterének irataira, melyek fontossága a jelzett szempontból azonnal nyilvánvaló lesz előttünk, ha tudjuk, hogy 1644—1648-ig úgyszólván egyedül Bethlen Ferencz volt a fejedelem lengyelországi követe. S habár Bethlen Ferencz nem ismeretlen erdélyi diplomata, ebbeli működésének tulajdonképeni jelentősége csak az újabban megtalált okiratokban tűnik szemeink elé. Iratai alapján kísérlettük meg mi is I. Rákóczy György lengyel királyságra való törekvését megismertetni.

BEVEZETÉS.

Az erdélyi fejedelemségnek a lengyel választó-királysággal való personalis uniója János Zsigmond jelöltsége,¹⁾ még inkább Báthory István lengyel királysága óta állandóan az erdélyi fejedelmek törekvése. Az indító okok nem valódi, vagy képzelt jogigények, mint a minők a középkori német császárokat vezették Itália meghódítására irányuló küzdelmükben, s — csekély kivétellel — nem is hagyományos családi politika változatos sikerű kísérletezései, mint a Habsburgok lengyel királysági törekvései,²⁾ hanem oly történelmi tényezők összehatásáról van szó, melyek Erdély és Lengyelország unióját koronként mindkét állam túlnyomó többségének, koronként pedig csak egyes társadalmi osztályok vagy érdekek megvédése végett tüntették fel szükség-szerűnek. Lengyelország XVI. és XVII. századbéli külpolitikai viszonyai s belállapota erre vonatkozólag felvilágosítással szolgálhatnak.

A Lengyelország és Oroszország közt fennálló régi ellentét a XVI. században mindinkább kiélesedik s ezt az antagonizmust a valláskülönbség, a politikai érdekek állandó összeütközése mind jobban kifejeztette. A római szentszékek a két fajrokon államnak csak ideiglenes, s nem állandó egyesítésére irányuló törekvései a törökség ellen, mint tudjuk, teljességgel meddők, sőt Rettenetes Iván uralkodása alatt, ki sikerei alapján Lengyelország felosztását először hangoztatja (1575),³⁾ a két állam heves küzdelmet foly-

tat egymással, a lengyelekre nézve határozott balszerencsével. Nyomós érvnek látszott tehát Báthory megválasztására azon ígérete, melynek teljesíthetését előbbi győzelmei után kétségbe nem vonhatták, — hogy az oroszok foglalásait visszahódítja, s ha kell, régi tapasztalt katonáit is harczba vezeti ellenök; ¹⁾ ígéretét tudvalevőleg meg is valósítja s Oroszország egyelőre megszűnt veszedelem lenni Lengyelországra nézve.

Az orosz veszedelem elhárítása azonban, mely kizárólag Erdély és Lengyelország personalis uniójának következménye, felszabadítja a lengyel hadierő eddig lekötve tartott nagy részét, s ezt Báthory a római szentszéktől politikai jelszóvá emelt török-ellenes európai koalíció érdekében akarta érvényesíteni, mit erős katolikus érzése mellett országa s Erdély érdeke is sürgetett. A török hatalommal közvetlenül érintkező két állam érdekeinek ezen új találkozására az állandó kapcsolatot köztük, — éppen az előzmények alapján, — politikai czéllá fejlesztette; ha Báthory, az erdélyi haderővel rendelkező lengyel király, a lengyel-orosz kérdést Lengyelország javára aránylag rövid uralkodása alatt is olyan bámulatos eredménnyel tudta megoldani, emberi számítás szerint hasonló siker kísérhetné a két államnak egy újabb, most már a török hatalom ellen irányuló personalis unióját, annyival is inkább, mert Erdélynek szintén vitális érdeke a törökök hódító politikája következtében előállott érdekösszeütközéseket végképpen tisztázni s nemcsak ideiglenesen elintézni. Báthory maga nagyon jól felismerte a török-kérdés rendezésének égető fontosságát s ha ellenük tervbe vett nagy szövetsége nem is jött létre, legalább egyelőre véget vet a török szolgálatban álló tatár hordák zaklatásainak a kozák határőrvidék szervezésével; a kérdés végleges megoldása azonban utódaira maradt.

Természetesnek kell tartanunk, hogy Báthory sikeres politikájára hivatkozva s a külpolitikai viszonyok említett kényszerítő hatása alatt, a lengyel választók körében az erdélyi fejedelmeket állandó lengyel király-jelöltekül emlegették; de míg pl. Báthory Zsigmondnak jelöltsége ²⁾ inkább családi érdekeken

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. II. 264. és 265. l. jegyzet.

²⁾ V. ö. erre *Szádeczky Lajos*: A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. században. Erdélyi Múzeum. 1892. S ugyancsak tőle: Báthory István lengyel királyvá választása. Budapest, Akadémia. 1887. 57—60. ll.

³⁾ *Szádeczky*: i. m. 293. l.

¹⁾ „Pollicetur se confestim recuperaturum esse, quidquid Moscov occupavit, quod si veteranis suis copiis opus erit, illas minime recusaturum.” *Szádeczky*-nél: i. m. okmánytára 319. l.

²⁾ Erd. Orsz. Eml. III. k. 71—73. ll.

nyugszik, addig a Bocskay fejedelemségétől fogva kiválóan protestáns Erdély fejedelmeinek a katolikus lengyel királyságra való jelölésében, az előbb említett politikai természetű okok háttérbe szorításával, bár folytonos hangoztatásával, a vallási indítékok viszik a főszerepet. A politikai szintérről leszorított protestánsok (dissidensek) ¹⁾ természetszerű védekezése sugallja a külföldi protestáns fejedelmek, köztük az erdélyiek jelölését; a katolikus reakció támadásai ellenében ezek csak protestáns uralkodótól várhatták régi jogaik megvédését s általában politikai elismertetésüket; s mivel a szomszédos Erdély a XVII. század folyamán Bocskay politikája céltudatos és következetes megvalósítása által Kelet-Európa számottevő, sőt döntő tényezőjévé vált, az erdélyi fejedelmek, kik a katolikus és katholizáló Habsburgokkal szemben a magyar protestantizmus védői, mint ilyenek jönnek szóba s szereznek maguknak híveket Lengyelország hasonló szellemű, de hovatovább úgyszólván jelentéktelen töredékké váló pártja előtt.

A protestantizmus a XVI. században Lengyelországban, miként hazánkban is, túlnyomóvá válik; első fellépése alkalmul szolgál ugyan az államnak a régebbi »eretnek«-ségek (Wicleffismus, Hussitismus) ellen hozott törvényei felújítására, ²⁾ s magára vonja az uralkodóknak elnyomásukra irányuló törekvéseit, ³⁾ de elter-

¹⁾ »A katolikus status az evangelikusokat és velek különböző valóságukat, mint kálvinistákat, lutheranusokat úgy nevezik vala az gyűlésekben és egyéb nyilvánvaló írásokban, az holott színesen és káromkodó böcselenség nélkül akarják vala: dissidentes a religione, az unitariusokat pedig ezzel különöztetik vala: dissidentes in religione. Kemény János: Önéletrása. (Szalay kiad.) 474—75. II. Lengnich: Jus. publ. Poloniae lib. IV. c. 14. §. 4. II. p. 557. A név ilyen értelmezése csak a XVII. századra vonatkozik.

²⁾ Pl. Jagello Ulászló 1424-iki törv. által: »omnes haereticos in regno capi et puniri iubebat, ut qui ex Bohemia venerint, religionis examen subirent, Poloni in Bohemia agentes intra certum tempus reverterentur, secus pro haereticis habendi et ut tales puniendi essent«. etc. Lengnich: lib. IV. c. 14. §. 2. II. p. 554.

³⁾ Pl. Prussziában 1526-ban a lutheranizmus megjelenésének első hírére, mivel fellépése állítólag zavargásokat idézett elő, a király azonnal elrendelte: »qui novam illam sectam sequi detrectarent, magistratu abscederent«. Koialovitz: Hist. Lithvaniae p. II. lib. 7. p. 374. Antwerpeni kiadás 1669.

jedésüket meg nem akadályozhatja. 1539-től fogva a sajtó szabadabbá válik, 1543-tól pedig a protestáns tanulók szabadon látogathatják a külföldi egyetemeket. A XVI. század második felében a senatus nagy része, a közép- és kismemesség (ordo equestris) pedig túlnyomóan protestáns, ¹⁾ s ha hiteles Altmann kimutatása, ²⁾ úgy pl. Lithvaniában a protestánsok és katolikusok arányszáma 1:1000, Samogitia 28 kerületében alig volt 6—8 katolikus egyházi férfiú. Legjobban igazolja megerősödésüket a vallásszabadság törvényileg való biztosítása (1556), melyben tehát Erdélyt egy évvel megelőzték, s az a törvény, mely (1565) a klerust a világiak törvénytörése alá rendeli.

Az ellenreformatio azonban, mely a magyarországgal egyidejűleg indul meg Lengyelországban is, csakhamar tért hódít s aránylag rövid idő alatt a protestánsokat a politikai élet mindennemű nyilvánulásából kizárja. Hanyatlásukat máskülönbben is nagyban előmozdítja különféle felekezetekre való széttagozódásuk s az így keletkezett elkeseredett teológiai harcok, melynek Erdélyben is folytak; igaz ugyan, hogy a sendomiri (1570) egyezkedés ³⁾ kimondja a lutheranusok, kálvinisták és socinianusok (unitáriusok) unióját, de ez az unió csak látszólagos s éppen protestáns részről érik a leghevesebb támadások. Gericke poseni lutheranus pap pl. nyíltan hirdette, hogy a lutheranusok inkább jezsuitákká legyenek, de a morva testvérekkel ne érintkezzenek. ⁴⁾ A protestánsokat megosztó ezen heves tollharcokat az ellenreformatio, s annak tulajdonképpeni eszközlője, a Zsigmond Ágost uralkodása vége felé (1570) Lengyelországba települő jezsuiták fel is használják. ⁵⁾ Báthory a vallási statusquo betartásán lelki-

¹⁾ »Vix non maior pars in senatu, maxima etiam equestris ordinis novae de religione sententiae sequebatur. Heidenstein: Rer. Polon. ab excessu Sig. Augusti lib. XII. Frankfurti 1672. I. p. 19. Lengnich: lib. IV. c. 14. II. p. 555. — Szádeczkynél is: i. m. 48. l.

²⁾ W. Altmann: Ein Wort über den Verfall der Reformation in Polen. 1861. O. Iker: Das colloquium charitativum zu Thorn. Halle. 1889. 9. l. után.

³⁾ Bővebben van erről szó: E. Jablonski: Historia consensus Sendomiriensis. 1725.

⁴⁾ Iker: i. m. II. l.

⁵⁾ »Eodem anno (sc. 1570) hortatu Cardinalis Hosii ad sistendos incredibiles variarum in religione sectarum progressus, Societatis

ismeretesen örökdi, a rendeknek az interregnum alatt 1573-ban a múlt évi bertalanéji vérengzések hatása alatt hozott megállapodása értelmében.¹⁾ Utóda, III. Zsigmond, II. Fülöp s ausztriai Ferdinánd e gyenge utánzója,²⁾ azonban már türelmetlen támogatója a jezsuita törekvéseknek; hiába újítják meg a protestantok 1595-ben Thornban a sendomiri uniót, annak épp oly kevésbé volt hatása, mint a későbbi, az 1599-iki, kizárólag a jezsuiták ellen irányuló vilnai confederationnak.³⁾ Az udvartól támogatott jezsuiták nemsokára kezükbe veszik a közoktatást úgy a közép-, mint az elemi iskolákban, miáltal a rekatholizálás intenzívebbé vált.

A dissidensek háttérbe szorulása okozza a Zebrzydowski-féle felkelést 1607-ben, mely a trónjától megfosztottnak nyilvánított III. Zsigmond helyett, kit a nemesség egy része szintén gyűlölt, Báthory Gábor, akkor még csak erdélyi fejedelemjelölt személyére irányította figyelmüket, kit a felkelők egyedül elfogadható jelöltnek kiáltottak ki.⁴⁾ A szervezetlen felkelés kudarczczal végződött ugyan, de a jelölés maga annyiban figyelemreméltó tény, mivel a hajdani, Lengyelországra nézve előnyös personalis unióra való emlékezés nyomait mutatja a lengyelek körében. A felkelés kudarcza a dissidensek bukását megpecsételte; helyzetük már védekező s csak törvényileg biztosított jogaik megtartásáért küzdenek, de már siker nélkül, mert pl. 1618-ban eltörlik az 1539-iki sajtószabadságot s behozták a cenzurát.⁵⁾

Jesu sacerdotes Vilnam sunt introducti. Miris artibus obsistebat haeresis, sed constantia Antistitis, regis Sig. Augusti diplomate atque auctoritate fulta, perfregit universa obstacula. — *Koialovitz* : II. 8. p. 491. Nem lehet tehát Zsigmond Ágostról azt mondani, mit Koialovitz: circa religionem negligentior. (II. 8. p. 495.), mit utána *Lengnich* is (lib. IV. c. 14. §. 2. II. p. 554.) átvesz. Hosius bíboros már régebben gondolkozott a jezsuiták Lengyelországba való telepítéséről; ilyen értelemben ír 1555. máj. 13-án Cromernek. V. ö. *Stan. Hosii Epistolae*. Cracoviae 1888. II. p. 549.

¹⁾ *Lengnich* : lib. IV. c. 14. II. p. 555—556. *Heidenstein* : i. m. p. 21.

²⁾ *Rambaud* : Oroszorsz. tört. I. 353. l.

³⁾ *Ikier* : i. m. 12—13. ll.

⁴⁾ *Schmidt V.* : Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. Századok. 1887. 21. és 28. ll.

⁵⁾ *Ikier* : u. o.

A vallási ellentétek ezen kiélesítése ebben az időben azonban már nem kizárólag az uralkodó zelotizmusán múlik; az ellen-reformatio mögött most már nem a királyi udvar áll, melynek tekintélye s hatalmi köre a III. Zsigmondtól 1607., 1609. s 1631-ben újra megerősített articuli Henriciani törvénybe iktatása (1576) óta¹⁾ különben is észrevehetően sülyed, hanem a katolikus és rekatholizált, tehát türelmetlenebb, nemesség, mely a dissidensekkel szemben rideg álláspontra helyezkedik, s azok elől a politikai érvényesülés minden lehetőségét elzárni törekszik.²⁾ Vallásháborúra a dissidensek most már aránytalanul kicsinyen vált száma miatt kilátás nem volt ugyan,³⁾ de előrelátható volt, hogy ezek a Zebrzydowski-féle felkelés kudarcza daczára sem fogják abba hagyni politikai elismeretetésükért folytatott küzdelmüket; érthető tehát, hogy mivel magukra hagyatva eredményre semmi kilátásuk sem volt, ismét külföldi protestans fejedelem közbelépésére, esetleg lengyel királyságára gondoltak. Így lép előtérbe Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf személye; míg azonban a lengyelekkel ellenséges viszonyban álló svéd király támogatása, ki egy keleti nagyhatalom szervezése céljából Lengyelország meghódításán munkálkodott⁴⁾ (1626), a hazafiság szempontjából súlyos kifogás alá eshetett, a Lengyelország iránt eddig közönyösnek látszó, vagy legalább is azzal nyílt ellenségeskedésben nem lévő Bethlen Gábor személye ellen érdemleges kifogás nem volt emelhető; vallástürelme, hadvezéri képessége, nagy befolyása a Lengyelországot újabban mindinkább

¹⁾ Az articuli Henriciani-ra vonatk. I. *Lengnich* : lib. II. c. 4. §. 55. I. p. 60. és 163. *Szádeczky* : i. m. 53. l. — III. Zsigmond megerősítései: *Lengnich* : lib. II. c. 2. §. 5. I. p. 59—60.

²⁾ „Nunc iterum Deo bono favente, — írja nagy megnyugvással *Starovolski* — in toto regno Poloniae religio catholica praecipua est: nec in senatum admitti, aut ad minora subsellia vocari quisquam potest, nisi Romanae professionis, — Polonia nunc denuo recognita et aucta. Dantisci 1652. p. 265.

³⁾ D'Avaugour ugyan még 1640 jun. 7-én is azt írja I. Rákóczy Györgynek, hogy polgárháborútól kell tartani a vallásviszályok miatt (metuendum sit, ne forsan cum tempore dissensiones hae in civile erumpant bellum crudelissimum). *Ötös* : Rejtelmes levelek etc. 26. l.), aggodalma azonban túlzott.

⁴⁾ *Gindely A.* : Bethlen Gábor. Budapest. 1890. 220. l.

fenyegető török portán közismert tény volt, s így a katolikus lengyel nemesség közt is számos híve lehetett,¹⁾ jöllehet a dissidensek vetik fel Bethlen jelöltetésének eszméjét, s jöllehet azok feje, a Radzivill hercegi ház²⁾ protestáns ága volt legbuzgóbb híve. Bethlen maga eleinte nem rajongott a két szomszédhatalom különben nem lehetetlen personalis uniójáért;³⁾ feltűnik ugyan előtte a Báthory-féle európai török-ellenes koalíció megalkotásának akkor csakis ilyen módon megvalósíthatónak képzelte eszméje, s arra vonatkozólag éppen uralkodása utolsó évében széleskörű diplomáciai tárgyalásokat folytat,⁴⁾ a fejedelem nem várt halála azonban a nagyszabású politikai terveknek véget vetett s egyúttal megsemmisítette a dissidenseknek az ő személyéhez fűzött reményeit is, sőt alig három év múlva meg kellett érniük szabad vallásgyakorlatuk korlátozását,⁵⁾ miáltal túrt felekezetté váltak, tehát oly helyzetbe kerültek, mely őket a hatalommal bármikor összeütközésbe hozhatta.

A lengyelek közt lévő vallási és politikai megoszláshoz kül-

¹⁾ *Kemény János* tudósításából (Önéletírása 123. l.), hogy t. i. Bethlen lengyel királylány választása III. Zsigmond halála esetén «bizonyosan meg is indul vala», — önként következik.

²⁾ A Radzivill ház 1518 óta van a római szent birodalmi hercegi cím birtokában. «Nicolao II. Radzivilio est indultum (a rendektől), ut titulus a Maximiliano Caesare domui eius collatis, libere fruatur», — írja *Koialovitz*: II. lib. VII. p. 374. V. ö. azonfelül *Kemény*: Önéletírása 123. l.

³⁾ «Sohasem kívántuk azt a méltóságot, írja 1628. okt. Tholdalagi portai főkövetnek adott instrukciójában, most sem kívánjuk, hanem magok az nagy urak közül sokan tanácskoztanak magokban felőlünk és találatnak is meg azon dologról, de mi semmi választ senkinek és biztatást nem adtunk», stb. *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. Budapesti Szemle. G. Foly. VII. 229. l.

⁴⁾ *Szilágyi S.*: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest. Akad. 1886. 411—436. l.

⁵⁾ «Permittitur dissidentibus in civitatibus regis, in templis ab ipsis aedificatis publicum exercitium, in quibus in praesens exercent, ne tamen in posterum templa ibi, ubi non habuissent, ad evitandos tumultus extruant, sed qui illuc advenerint, privatim in privatis aedibus Deum colant», *Lengnich*: lib. IV. c. 14. §. 6. II. p. 558—559. Ezt a törvényt később az unitáriusokra nem vonatkoztatták (*Grondski*: Hist. belli Cosacco-Polonici. Vaci, 1799. 314. l.), úgy hogy 1658-ban a lengyel országgyűlés az országból kiutasítja őket. *Jakab E.*: Magyar-lengyel unitárius érintkezések. Századok. 1892., főleg 379. l.

háborúk is járnak; 1632-ben az oroszokkal harezolnak,¹⁾ a következő évben pedig a tatárokkal; s bár az oroszokat több kudarc után visszaszorították is, viszont Lengyelországot «igen megcsapta a tatár».²⁾ Talán ezen, inkább szerencsétlenül, mint sikerrel folytatott külföldi háborúk birták arra a lengyelektől is megúnt III. Zsigmond utódát, IV. Ulászlót (1632—1648), hogy a felekezeti béke fentartásán lelkiismeretesen órkodjék; ez az oka annak, hogy azon is fáradozott, — természetesen eredmény nélkül — hogy a különböző felekezeteket egyesítse «a haza nyugalmanak biztosítása» végett, de az e célból összehívott «colloquium charitativum»-nak (1645)³⁾ semmi eredménye sem volt, már csak azért sem, mivel a katolikus klerus ezen eszméje előre is a protestánsok önkéntes katolizálását tételte fel. Mindenesetre nagyon kevés emberismeretre vallott IV. Ulászló részéről a thorni colloquium sikerének csak elképzelése is, mikor előzőleg tapasztalta, hogy a rendek azt sem engedik meg neki, hogy protestáns nőt vehessen feleségül.⁴⁾

A katolikus nemesség és klerus túlkapásainak korlátozására, de általában az ellensúlyozásukra irányuló törekvések, közelebb hozzák egymáshoz IV. Ulászlót, a «tisztéletbeli kanonok»-ot, s a dissidenseket, valamint ezek fejét, a Radzivill-házat. IV. Ulászló a királyi tekintély helyreállítása végett külföldi háborút akar támasztani s ezért egy török-ellenes nagy keresztyén szövetség alakításán fáradozik, melynek élére Lengyelország állott volna; támogatják őt a dissidensek is, kik a türelmes királytól több előnyt várhattak, mint — most már közös — ellenfelüktől, a katolikus nemességtől és klerustól, s éppen Radzivill Janussius az, ki I. Rákóczy Györggyel a koalícióra vonatkozólag IV. Ulászló

¹⁾ Szalánczi 1632 máj. 19. I. Rákóczyhoz írt levele. (*Beke és Barabás*: I. Rákóczy Gy. és a porta. 23. l.)

²⁾ Körössy István 1633 aug. 4-iki lev. (*Beke és Barabás*: i. m. 56. l.) I. Rákóczy Gy. Szalánczihoz 1633. márcz. 13. kelet lev. (*Szilágyi S.*: Levelek és okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összekött. tört. 100. l.)

³⁾ *Iker* id. műve részletesen ír ezekről.

⁴⁾ *Lengnich*: lib. II. c. 16. §. 3. I. p. 381—82. 1669-ben azután törvényileg kimondják, hogy a királyné «sit religionis catholicae Romanae, sive natione, sive vocatione, hoc est, ut vel in illa nata, vel vocatione interna permota ad eam accesserit». *Lengnich*: u. o.

megbízásából tárgyal Munkácson.¹⁾ A terv azonban a kivitel pillanatában megdőlt a nemesség és a klerus ellenszegülésén.²⁾ A királyi hatalom tehetetlensége, azonfelül IV. Ulászló betegeskedése, a dissidenseket ismét a külföldi protestantizmus támogatásának megnyerésére s lehető biztosítására készítette; ez a törekvés hozza előtérbe a katolikus Habsburgokkal szerencsésen hadakozó, szigorú protestantizmusáról ismert erdélyi fejedelemnek, I. Rákóczy Györgynek személyét, kinek lengyel királyságra való törekvése ismertetését kíséreljük meg a következőkben.

I.

I. Rákóczy György Bethlen Gábor politikájának következetes végrehajtója. Nem teremto szellem, mint nagy elődje, s Erdély politikai fejlődésének új irányt nem szab, de erre az alig consolidált országnak szüksége nem is volt. Uralkodásában úgy is, mint par excellence protestans fejedelmet a katolikus Habsburgokkal, úgy is, mint souzerain fejedelmet a török portával szemben a Bethlentől kijelölt politikai elvek vezérlik; csak fejedelemsége utolsó éveiben tesz kísérletet az Erdély külpolitikai viszonyaiban időközben beállott változások figyelembevételével, azonban családja uralma biztosítása után, a Bethlen-féle politika mellőzésére, de e kísérlet nem volt szerencsés s közvetve Erdély romlásának lett okozójává.

Az ismertetett vallási és külpolitikai okok az uniót, mint láttuk, politikai céljá fejlesztették Lengyelországban is, hol azonban a XVII. század ezen éveiben már csak egy töredék hangoztatja leginkább, Erdélyben is, hol benne Magyarország területi egysége helyreállításának egyik tetszetős módját vélték felismerni. Rákóczy eleinte nem sokat látszott törődni ezzel az eszmével, mert elfoglaltják őt a nádorral s Bethlen Istvánnal fejedelemsége érdekében folytatott küzdelmei, majd a vallásviszályok elintézése s végül a fejedelemségnek családja számára

¹⁾ *Kemény*: Önéletírás. 446. l. *Szalárdy*: Siralmas magy. krón. 221. l.

Grondski: i. m. 309—17. ll.

²⁾ *Temberski*: *Annal* ad. a. 1647. (SS. Rer. Polonic. XVI. Cracoviae. 1897. 9—15. ll.) Mindezekről később bőven szólunk.

való biztosítása, a mi 1642-ben, fiának erdélyi fejedelemmé való megválasztásával sikerült is neki.¹⁾ Az összeköttetés ezen idő alatt Rákóczy és a dissidensek közt nem volt megszakítva, sőt a fejedelem sokoldalú elfoglaltsága dacára is figyelemmel kísérte a Lengyelországban történeteket, s talált módot arra, hogy magának pontos értesüléseket szerezzen.²⁾ De ezen érintkezésekben még nincs tervszerűség, határozott célra való törekvés, hanem jobbára alkalmoszerűek.

A Rákóczy-ház uralmának megszilárdulása, melyet a dissidensek ifj. Rákóczy György trónörökösödésének elfogadásában láttak, s melyet a Habsburgok s a török porta ellenséges törekvései sem tudtak megakadályozni, a dissidenseket, kik folyton figyelték az Erdélyben s Erdélylyel történt eseményeket, melylyel úgyszólván sorsukat összekötötték, arra ösztönözte, hogy Rákóczyt felhívják Bethlen példájának követésére, az erdélyi fejedelmeknél már hagyományossá vált politikai törekvésre, a lengyel korona elnyerésére.

1643 augusztus 9-én³⁾ Désen, a fejedelmi udvarban, valóban meg is jelentek a dissidensek fejének, Radzivil Janussius lithván hercegnek követei, állítólag azért, hogy megnyerjék Rákóczy közbenjárását Radzivilnek Lupul vajda leányával való házassági tervét illetőleg. A követek szerint e házasság nagyfonságú az erdélyi fejedelmi családra nézve is, mert a dissidensek úgy határoztak, hogy a beteges IV. Ulászló halála esetén evangélikus király megválasztására fognak törekedni, s már most vagy magának az öreg fejedelemnek, vagy két fia valamelyikének jelöltetésére gondoltak. Radzivil tervezett házasságával gazdag hozományt remél, — ekivel magát az herceg akarja

¹⁾ Erd. Orsz. Eml. X. 322—25. ll.

²⁾ V. ö. Rákóczy György levelét Mikó Ferenczhez 1634 febr. 9. (*Szilágyi S.*: *Levelek és okiratok* etc. 181. l.) D'Avaugour levelét Rákóczyhoz 1640. jún. 7. (*Ötvös*: *Rejtelmes levelek* 25—26. ll.) Seimecz János követségi irat. 1640 jún. 29. (Erd. Orsz. Eml. X. 295—96. ll.) I. Rákóczy levele Réthy Istvánhoz 1640 jún. 8. és 29. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 433—34. l. és 439. l.)

³⁾ *Kemény J.*: Önéletírás 297. l. A hónapra s a napra vonatk. *Haller Gábor* naplója. (Erd. tört. adat. IV. 87. l.) A követek neveire: Trauschensfels: Fundgruben etc. 338. l. L. azonfelül *Szilágyi S.*: I. Rákóczy Gy. és a diplomácia. Budapest. Akadémia. 1878. 28. l.

vala készíteni az említett jüvendő dologra: a pártszervezésre Rákóczyék érdekében.¹⁾ Rákóczy készségesen magára vállalta ugyan a közbenjárói szerepet, de ismervén a török portának iránta való csaknem ellenséges hangulatát,²⁾ tudta, hogy megvalósítandó terveit a lengyel korona érdekében éppen a porta fogja semmivé tenni, ha tudomására jutnak; attól tartott tehát, bizonyosan előzmények után, hogy Lupul vajda beárulja a terveket a portán, s ezért a portai oratort, Réthy Istvánt utasította, hogy vigyázzon, hogy a vajda fel ne fedezze Rákóczy és Radzivil terveit.³⁾ A túlbuzgó Réthy megbízatását úgy értelmezte, hogy Lupult diszcreditálni kell a porta előtt s mikor a vajda a házassági tervet ott bejelentette, ő az dolgot megczégerelte, a nélkül azonban, hogy ezáltal Rákóczy ügyének használt volna. Lupult azonban így megsértette, mert a porta tényleg sok nehézséget gördített a házassági terv elé, s ezért a vajda nem fogadta el Rákóczy közvetítését, hanem erre a kiewi metropolitát kérte fel, s a házasság később így is jött létre.⁴⁾

Azok a diplomáciai tárgyalások,⁵⁾ melyek Rákóczy és Torstensohn közt már 1642 óta folytak, s melyeknek következménye Erdély és Svédország szövetkezése s Rákóczy 1644-iki támadása lett, a lengyelországi terveket egyelőre háttérbe szorították, a nélkül azonban, hogy azok a napirendről lekerültek volna. Nem engedte ezt maga Radzivil sem, ki a fejedelmet határozottabb tevékenységre akarván bírni, 1644 februáriusában⁶⁾ s márcziusában ismételtén követeket küldött előbb Désre, utóbb a kassai táborba.⁷⁾ Ürügyül IV. Ulászló állítólagos békeközvetítési kísérletei szolgáltak, melyekről a fejedelem Radzivil követi

¹⁾ Kemény János: Önéletírása u. o.

²⁾ „Az töröknél nem volna kedvességben az fejedelem személye; lehetetlennek látjuk vala, hogy az az nemzet az ő előmenetelét, terjeszkedését és idegen nemzetekkel való confederatiók által erősödését akarná” etc. Kemény J.: Önéletírás: 229. l.

³⁾ Réthy István jelentése I. Rákóczy Györgynek 1643 okt. 13-ról. (Szilágyi S.: Levelek és okiratok etc. 723. l.)

⁴⁾ Kemény János: Önéletírása: 297—98. ll.

⁵⁾ Böven ír ezekről Szilágyi S. említett tanulmányában.

⁶⁾ Haller Gábor naplója. Erd. tört. adatok. IV. 91. l.

⁷⁾ I. Rákóczy Gy. levele Lorántfi Zsuzsannához 1644 febr. 10-ről. (Szilágyi: A két Rákóczy-családi level. 119. l.)

útján minden valószínűség szerint már eleve tudomást szerzett, s melyek a két udvar közt szükségkép sűrűbb diplomáciai érintkezést tételtek fel. Rákóczy értesült arról, hogy a lengyel király szívesen segítené III. Ferdinándot, s azt is tudta, hogy a respublica most még ellenzi a király tényleges beavatkozását,¹⁾ de azonnal felismerte azokat az előnyöket is, melyek titkon ápoltt terveire a gyakori követváltások útján várhatók voltak, mert keresve sem tudott volna jobb alkalmat találni arra, hogy a lengyelek figyelmét saját személyére, országa jólétére, hadijére stb. irányítsa, s azonfelül tulajdonképpen híveivel, a dissidensekkel minden gyanú nélkül szorosabb összeköttetésbe lépjen, mint éppen a jelen alkalommal.

IV. Ulászló követi május 15-én érkeztek Rákóczyhoz, a geszteli táborba; a fejedelem másnap fogadta őket,²⁾ hol ezek neki átadták a lengyel király levelét, melyben IV. Ulászló első-sorban köszönetet mond Rákóczynak, feleségének, Czeccilia Renatának márczius 14-én történt elhunyt alkalmából nyilvánított részvételeért,³⁾ s azután a keresztyénség érdekeire való hivatkozással felajánlja békeközvetítést közte s III. Ferdinánd között,⁴⁾ de kívánja, hogy mindenekelőtt tegyen lépéseket fegyverszünet létesítésére.⁵⁾ — Rákóczy ez utóbbit nem fogadta ugyan el, de késznek nyilatkozott minden istenes, jó, tisztességes és bátorságos médiumoknak acceptálására.⁶⁾ E válasz viszont IV. Ulászlót nem elégítette ki, s úgy látszik, a bécsi udvar sem maradt tétlen, hanem ellenkezőleg, minden befolyását latba vetette a lengyel király tényleges beavatkozása

¹⁾ „Lengyel király hihető segítené császárt, de az respublicának nincs ahhoz kedve”, írja I. Rákóczy Gy. fiának, ifj. Györgynek 1644. febr. 22-én. (Szilágyi: A két Rákóczy csal. lev. 123. l.)

²⁾ Haller Gábor naplója. Erd. tört. adat. IV. 92—93. ll.

³⁾ Furesa szint vet a lengyel udvar erkölcsi életére Maurer Mihály azon tudósítása (1644. decz. 10.), hogy az lengyel király felől azt beszéltek itt benn (t. i. Konstantinápolyban), maga etette volna meg feleségét egy lengyel ifjú legénnyel való latorságáért, az lengyel ifjú legényt Vilnán felakasztották. (Szilágyi S.: Levelek és okiratok. 820—21. ll.)

⁴⁾ A levél közölve van Erd. Orsz. Eml. X. 418—19. ll.

⁵⁾ Haller Gábor naplója. Erd. tört. adat. IV. 93. l.

⁶⁾ Bethlen Ferencnek és Haller Istvánnak adott instructio. Erd. Orsz. Eml. X. 421. l.

érdekében,¹⁾ úgy hogy Rákóczy jónak látta, hogy a lengyel királynénak június havára kitűzött temetésére²⁾ küldött képviselői: Bethlen Ferencz főudvarmester s Haller István által Ulászló állítólagos hadikészülődései ellen tiltakozzék. »Régi és szentül megtartatott confederatiója vagyon az magyar nemzetnek, — mondja az instructióban — in communi mind Erdélynek és Magyarországnak azzal az nemes republicaval, ő felsége szomszédos országával«; — »sem Erdélyország, sem Magyarország arra sem ő felségének, sem a lengyelországi nemes republicanak okot nem adott, hogy valami invasiót és hostilitást érdemljen«, sőt inkább, mindig »igaz sinceritással és szolgálattal« igyekeztek lenni hozzájuk. Eppen ezért nem akarja hinni, »hogy ő felségét és országát nem illető dologban ő felsége maga, vagy országa fegyverét elegyítse«, — »hog az kik között jó egyesség, szeretet és békesség szerzéssel az meglőtt háborúkat és ellenkezéseket is complanálni kívánta és kívánja ő felsége, azokat maga fegyverével gerjesztené!«³⁾

Rákóczy azonban gondoskodott arról is, hogy hadisikerei követői útján a lengyel királyi udvar tudomására jussanak,⁴⁾ s hogy a lengyel rendek figyelmét az országukban dúló belzavarokra, vallásvillongásokra irányítsa, mint olyan jelenségekre, melyek nagyon megfontolandókká tesznek egy külháborút; ⁵⁾ de arra is számított, hogy a török porta sem fogja elnézni IV. Ulászló beavatkozását,⁶⁾ ámbár más részről ismeretes volt előtte

¹⁾ A lengyel király fegyveres támadására Esterházy nádor több ízben hivatkozik is. L. előbbi instructio u. o.

²⁾ I. Rákóczy Gy. levele ifj. Györgynek 1644 máj. 15. (*Szilágyi S.*: A két Rákóczy csal. lev. 154. l.) s Lorántfi Zsuzsammának június 10-ről. (*Szilágyi S.*: u. ezen kiadv. 173. l.)

³⁾ Erd. Orsz. Eml. X. k. 421. l.

⁴⁾ Ezekről szólnak I. Rákóczy Györgynek u. a. év június 16. és június 26. kelt levelei. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁾ »Hol hát még az magok közt való sok bántódás, görögé, unitáriusé, lutheranusoké s kálvinistáké?« írja követneinek 1644 jun. 29. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁶⁾ Már május 29-én írja fiának, ifj. Györgynek, hogy »kívánni kellene esauzt az királyhoz s republicához, intenő az porta, üljenek vesztig, az hadakozásban ne elegyítsék magokat« etc. (*Szilágyi*: A két Rákóczy csal. lev. 163. l.) S azonnal sürgette is Serédit, hogy ilyen értelemben tegyen lépéseket a portán. (*Ötvös*: Rejtelm. level. 148. l. A dátum itt hibásan 1645.)

a porta kétszínű magatartása, »czigányasága«¹⁾ melyben megbíznia nem lehet. Mindezeknél azonban jobban használt Rákóczy ügyének a francia udvar közbelépése, mely követte, Bregy útján IV. Ulászlót teljes semlegességre szólította fel. A lengyel király a követeknek adott válaszában erre ki is jelentette, hogy ha Rákóczy velé szemben ellenséges terveket nem forral s nem bujtatja fel a portát, semleges marad, annyiival is inkább, mivel a császár visszautasította békeközvetítési kísérletét.²⁾

IV. Ulászló engedékenysége, mely Rákóczy sikeres hadi operációinak egyik feltétele volt. — oka elsősorban új házassági terve volt. III. Ferdinándnak, családja hagyományaihoz híven, az volt a törekvése, hogy a király vagy a mantuai herczeg leányát vegye nőül,³⁾ vagy pedig újból a Habsburg-családból válasszon feleséget, s ajánlotta is Leopoldissát, kit Ulászló ismert is. Neki azonban nem volt »kedve az vénasszonynyal való házasságra, hanem XIII. Lajosnak, tehát Rákóczy szövetségesei egyikének, rokonát akarta feleségül venni; ⁴⁾ ez a választása a senatus jóváhagyásával is találkozott, a mire a törvények értelmében szüksége is volt.⁵⁾

I. Rákóczy György a lengyel király magatartásában beállott ezen újabb fordulatról idejekorán értesülvén, 1645 februáriusában Bethlen Ferenczet ismét Varsóba küldte. A szövetség bevallott célja hadfogadásnak kieszközölése volt, voltaképen azonban behatóan tájékozódni akart a Lengyelországban uralkodó

¹⁾ 1644 június 17-ről kelt lev. ifj. Rákóczy Györgyhez. (*Szilágyi S.*: A két Rákóczy csal. lev. 181—82. ll.)

²⁾ Bregy 1644 okt. 25. levele I. Rákóczyhoz. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Rákóczy 1645 febr. 20-án Serédi portai főkövetnek, már mint befejezett ténny írta meg. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 750. l.)

⁴⁾ Bethlen Ferencz jelentése 1645. febr. 25-ről Erd. Orsz. Eml. X. 424. l. Ugyanennek eredeti példánya a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. Ifj. Rákóczy Györgynek levele atyjához 1645 febr. 26. (*Szilágyi*: A két Rákóczy családi lev. 304. l.) I. Rákóczy Györgynek 1645 márcz. 13-án Serédinek írott levele. (*Beke és Barabás*: id. kind. 756. l.)

⁵⁾ »In Henricianis articulis perpetua lege vetabatur, insciis et non consentientibus utriusque gentis senatoribus aliquid de matrimonio constitueret«. *Lengnich*: lib. II. c. 16. §. 2. I. p. 379.

hangulatról, a mire a mult követjárás idejében alkalma nem volt, s arról, hogy lehet-e kilátása pártszervezésre terve érdekében. Bethlentől már február 25-én kapott jelentést, melyben írja, hogy a hangulat meglehetősen Habsburg-ellenes, míg Rákóczynak »nemcsak az mi s több vallásokon levők, de még az pápisták közül is sok jóakarója vagyon.«¹⁾ Mindenfelé hangoztatják, hogy »valamikor az ausztriai háznak jól volt dolga, itt akkor volt mindenkor minden religióknak háborgatása;« éppen ezért Rákóczy támadását »justum«-nak mondják.²⁾ IV. Ulászló Bethlent a senatorok jelenlétében februárius 26-án fogadta,³⁾ hol Rákóczyt biztosította jóindulatáról, a mit Bethlen már előbb abból is sejtett, mivel értesült, hogy a spanyol király követe Rákóczy ellen való izgatásaival kudarcot vallott.⁴⁾ Mindenesetre nagy része volt ebben Rákóczy s szövetségesei győzelmes előrenyomulásának is, mely IV. Ulászlónak azt az elégtételt is megszerezte, hogy III. Ferdinánd keresni kezdte Ulászló békeközvetítését, melyet a mult évben visszautasított. Ez is »igen becsületre és hasznára esett Ngodnak«, jegyzi meg Bethlen.⁵⁾

A hadfogadás mindamellett nem sikerült még olyan módon sem, mint azt a francia követ megvalósíthatónak vélte, hogy t. i.

¹⁾ Jellemző erre a krakkói palatinus esete, ki Rákóczy felkelését törvénytelennek tartván, részgyűlést hívott össze, hogy a Rákóczy ellen való fegyverkezést határozattá emeltesse. Egy Biczny nevű kath. vallású kapitány azonban a gyűléseken felemelte vetoját a határozathozatal ellen, s mikor a palatinus fia e miatt fenyegette, így szólt: »Megboesásson Ngod, de én hazám szabadságára vagyok köteles s mivel mind király ő felsége, s mind az respublica az erdélyi fejedelemmel békességet akarnak tartani, hogy én az ellen vétsek és végezzek, nem oselekedhetem, mivelhogy egy palatinatusság egy király s respublica ellen insurgáljon, hallatlan dolog«. A határozat ennelfogva a lengyel törvények értelmében megsemmisült. Bethlen F. 1645 febr. 15-ről kelt jelent. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ Bethlen Ferencz jelentése. Erd. Orsz. Eml. X. k. 424. l.

³⁾ Bethlen Ferencz jelentése februárius 26-ról. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ Bethlen Ferencz jelentése februárius vmelyik napjáról. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) I. Rákóczy Gy. levele Serédi portai főkövetnek márcz. 13-ról. (*Béke és Barabás*: id. kiadv. 756. l.)

⁵⁾ Bethlen F. márczius 1-én kelt jelent. (Ered. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

»ő sollicitálja királyt, hogy megengedje, úgymint magok számára« a hadfogadást;¹⁾ IV. Ulászló semleges akart maradni, s Bethlennek tudtára is adatta, a mit ez különben sejtett, — hogy semlegességéhez annyira ragaszkodik, hogy Lengyelországban semmiféle hadfogadást nem engedélyezhet.²⁾ Rákóczy kénytelen volt ebben megnyugodni, ámbár arra számított, hogy »német gyalogfogadással s egyéb szükséges eszközökkel muniálhatnánk magunkat s nagyobb apparatusal indulhatnánk.«³⁾ Eredménytelen volt az ugyanazon év júniusában Varsóba küldött Baksi István követsége is, ki a vadászatban lévő királlyal nem is beszélhetett, de mégis azt a nem jelentéktelen tudósítást írhatta Rákóczynak, hogy a lengyelek jóindulata igen változékony s bennük feltétlenül megbízni nem szabad; mert míg alig néhány hónappal az előtt azt hangoztatták, hogy semmi közük az ausztriai házhoz,⁴⁾ most már kezdik irigyelni Rákóczy szerencsését, szánakoznak a császáron vereségei miatt, sőt »közönségesen misét mondanak és imádkoznak itt Lengyelországban ex mandato magistratus az császár szerencséjéért minden helyekben;« mindamellett lengyel támadástól tartaniok nem kell, mert félnek a törököktől.⁵⁾ Rákóczy azonban megtudhatta a két követségből, a mit tudni akart a lengyel korona elnyerésének kivihetőségére vonatkozólag, azt, hogy a dissidensek egyedül elégtelenek bármiféle protestans fejedelem megválasztatását keresztül vinni, s hogy sikerre csak úgy számíthat, ha a politikai viszonyok alakításában döntő befolyású tényezőnek, a katolikus nemességnek s papságnak támogatását s jóindulatát megnyeri. A körülmények csakhamar erre is alkalmat szolgáltatnak neki.

¹⁾ Bethlen F. u. ezen jelentésében. (U. ott.)

²⁾ Hivatalos tudósítás a lengyel udvartól Bethlen részére. (Ered. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ *Szilágyi S.*: A linzi béke okmánytára. 329. l.

⁴⁾ »Quid nobis cum Austriacis, non habuimus cum iisdem foedera et pacta, verum cum Hungaris, quae etiam sancte observare volumus.« Bethlen Ferencz febr. 25-iki jelent. Erd. Orsz. Eml. X. 424. l.

⁵⁾ 1645. május 25-ről kelt jelentése. Erd. Orsz. Eml. X. 428. l.

II.

Lengyelországban a senatus s a közép- és kismemesség (ordo equestris) hatalma a XV. század, főleg azonban az articuli Henriciani (1576) óta, mint említettük, a királyi tekintély rovására fokozatosan erősödött, ugyanmilyre, hogy a XVII. század folyamán a respublicának nevezett királyság külpolitikáját s belügyeit korlátlanul intézhette. A névlegessé vált királyi hatalom birtokosának a pusztá czímen kívül alig volt jogköre állami ügyekben, sőt magánviszonyainak intézésében is újabb és újabb korlátok akadályozták. A királynak tiltva volt életében utódját kijelölni s a haza ellenségének, s a közszabadság megrontójának nevezték azt, ki a szabad királyválasztást, melyre büszkék voltak, korlátok közé szorítani merészelné.¹⁾ III. Zsigmond óta törvény tiltotta a királyoknak birtokaik gyarapítását a rendek hozzájárulása nélkül;²⁾ 1641-től fogva külföldre is csak a rendek beleegyezésével lehetett távoznok.³⁾ házasságra az ő tudtukkal s jóváhagyásukkal léphettek.⁴⁾ IV. Ulászlónak trónraléptekor azt is meg kellett ígérnie, hogy csak a senatus tanácsa figyelembevételével fog házasságot kötni.⁵⁾ A királynénak katolikus vallásának kellett lennie, s mikor a rendek arról értesültek, hogy IV. Ulászló Frigyes választófejedelemnek a katolikus vallásra áttérni nem akaró leányát szándékozik nőül venni, a király tervezett házasságát egyszerűen nem engedték meg.⁶⁾ Királyi önkénynek minősítették IV. Ulászló azon intézkedését is, melylyel ez első felesége, Cecilia Renata megkoronáztatását nem Krakóban, hanem Varsóban akarta megtartatni s törvényt hoznak, hogy a királynét csak

¹⁾ 1607. és 1631-ben hozott törv. szerint. *Lengnich*: lib. II. c. 2. §. 5—6. I. p. 60—61.

²⁾ »Se obstrinxerunt, bona mensae suae sine ordinum consensu non augere« etc. IV. Ulászló 1633-iki megerősítése. *Lengnich*: II. c. 10. §. 18. I. p. 260—21.

³⁾ »A. 1641. perpetua lege cautum, sine declarato omnium ordinum consensu, ultra regni fines non proficisci«. *Lengnich*: II. c. 12. §. 17. I. p. 352.

⁴⁾ *Lengnich*: II. c. 16. §. 2. I. p. 379.

⁵⁾ *Lengnich*: II. c. 16. §. 2. I. p. 380.

⁶⁾ *Lengnich*: II. c. 16. §. 3. I. p. 382.

Krakkóban lehet megkoronázni.¹⁾ Arra is van gondjuk, hogy a királyi udvartartás ügyei felett felügyeletet gyakorolhassanak; így a senatus tetszésétől függ az udvarban állandóan tartózkodó külföldiek számának, s tartózkodásuk idejének megállapítása.²⁾

Mindezen törvények IV. Ulászló uralkodása alatt hozattak, illetőleg erősítették meg. Magukban véve jelentéktelen jogok korlátozásai ugyan, de ezen időben csak ilyenekben nyilvánulhatott a királyi felségjog; a törvényalkotás, kormányzás, bírói hatalom már az előbbi századokban a senatus s az országgyűlés kezébe ment át.³⁾ A király legelső polgára volt a respublicának, »primus tantummodo civis«, mint Leszczyński mondta 1548-ban, de csak polgára; s ha, miként Báthory, tettek is kísérletet a tényleges, a szó szoros értelmében vett kormányzásra,⁴⁾ kísérletük kellő eszközök híján meddő maradt s a rendi hatalom korlátlan kifejlését meg nem akadályozhatták. Mindez azonban nem riasztotta vissza IV. Ulászlót attól, hogy a királyi hatalmat valóságossá tenni meg ne kísérelje, vagy legalább is az anarchiává fejlődő rendiség túlkapásait egyelőre visszaszorítsa. Ezt azáltal vélte megvalósíthatónak, ha a rendek figyelmét valamely külpolitika bonyodalom, vagy hadviselés által egyidőre lekötöi,⁵⁾ s az így előállott rendkívüli viszonyokat arra használja, hogy eszközöket teremtsen magának a rendekkel jogaiért vivandó küzdelme számára. Felvetette tehát egy európai törökellenes szövetség létesítésének eszméjét, tehát azt a tervet akarta megvalósítani, melyet Lengyelországban Báthory, Erdélyben Bethlen Gábor keresztülvinni nem tudtak.

¹⁾ 1638-ban hozott törv. *Lengnich*: II. c. 16. §. 6. I. p. 385.

²⁾ IV. Ulászló pacta conventája. *Lengnich*: II. c. 16. §. 8. I. p. 387. Ez arra az esetre vonatkozik, ha a királyné külföldi származású.

³⁾ Hüppe: A lengyel alkotmány tört. 147. l. — »Senatu vero et tribus inconsultis neque bellum cuiquam facit, . . . neque foedus publice cum quoquam icit, neque tributa, vectigalia ac relonia nova instituit, neque leges novas scribit, aut monetam signat, neque alienat quicquam de bonis regni, neque transcribit quemquam in ordinem equestrem, neque rem ullam majorem ad Rempublicam pertinentem statuit aut facit«, írja *Starovolski*: Polonia etc. Dantisci 1652. p. 248.

⁴⁾ Ismerjük Báthorynak a thorni országgyűlésen mondott, híressé vált beszédét. *Szádeczky L.*: Báthory István lengy. királytá választ. 311—12. ll.

⁵⁾ Ez *Kosztomarov* álláspontja is. V. ö. Chmelnickiről szóló művének ismertet. *Hodinka* Antaltól. Századok. 1891. 45. l.

A koalíció terve ebben az esetben tulajdonképpen a velencei köztársaságtól eredt, melynek Kandia birtoka miatt 1644 óta háboruja volt a törökkel, s most ellenfele erejét egy európai háborúval megosztani szeretne volna. Lengyelországnak tényleg bőven volt oka százados ellenségükkel harczba bocsátkozni.¹⁾ IV. Ulászló már 1640-ben támadó hadjáratot tervez ellenük,²⁾ s így Velenczének nem került nagy fáradságába Ulászlót, kinek, mint tudjuk, — egyéb oka is volt arra, egy szövetség megalakítására bírni.³⁾ A terv szerint III. Ferdinánd, mint német császár és magyar király, I. Rákóczy György, mint erdélyi fejedelem, teljes erejükkel segítenék Lengyelországot; számított azonfelül több uralkodó, köztük az orosz czár,⁴⁾ sőt a kozákok⁵⁾ támogatására is. III. Ferdinánddal Nikolsburgban találkozott,⁶⁾ s tőle, úgy látszik, biztatásokat is kapott, jölehet a császárnak akkor még minden hadierejére szüksége volt, s e támogatás reményében I. Rákóczyval is tárgyalásokba bocsátkozott. A közvetítéssel Radzivil Janussius herceget bízta meg, ki ismert okokból a dissidensekkel együtt IV. Ulászló ezen eszméjének híve volt, s utasította őt, hogy apósa, Lupul vajda látogatásának ürügye alatt menjen Moldvába, honnan hazatérőben ejtse útba Erdélyt s találkozzék Rákóczyval.⁷⁾

¹⁾ V. ö. pl. IV. Ulászló 1638 máj. 12. level. (*Beke és Barabás* : id. kiadv. 375. l.) Rákóczy lev. Réthy portai oratornak 1640 febr. 28. (*Beke és Barabás* : i. kiadv. 427. l.) Rácz István levele I. Rákóczynek 1642 jan. 2. (*Szilágyi* : Levelek és okiratok etc. 653. l.) Réthy István levele I. Rákóczynek 1643 febr. 12. (*Beke és Barabás* : i. kiadv. 608. l.) Sebesi Miklós levele a fejedelemhez 1644 jan. 28. (*Szilágyi* : Levelek és okiratok etc. 776 l.) Maurer levele 1644 decz. 10. (*Szilágyi* : Levelek és okiratok. 821. l.)

²⁾ I. Rákóczy Györgynek valószínűleg Réthyhez írott levele 1640 jun. 29. (*Beke és Barabás* : id. kiadv. 439. l.)

³⁾ *Kemény J.* : Önéletírás 465. l.

⁴⁾ Ez abból gyanítható, mert az orosz czár ugyanebben az évben sürgette IV. Ulászlót szövetségkötésre a török szolgálatban álló tatár hordák megfékezésére. I. Rákóczy Gy. 1646 márcz. 31. level. (*Beke és Barabás* : 791. l.)

⁵⁾ *Pastor* : Bellum Seyth. Cosaccicum. Dantisei. 1652. p. 6. *Grondski* : i. m. 39. l. Igen fontos a kozákokra *Kemény J.* : Önéletírás 467—68. ll.

⁶⁾ *Kemény J.* : Önéletírás 465. l.

⁷⁾ *Kemény J.* : Önéletírása u. o. Radzivil házassága 1645-ben történt ; a fényes lakodalmat Kemény, ki ott I. Rákóczy képviselőjében megjelent, le is írja. Önéletírása. 423—26. ll.

A fejedelem csak 1646 júliusában értesült Radzivilnek augusztus végére kilátásba helyezett látogatásáról, s küldetése tulajdonképpen céljáról.¹⁾ I. Rákóczy a fogadtatás előkészítésével főudvarmesterét, Bethlen Ferenczet és szopori Sulyok István kolozsmegyei főispán főkomornyikot s Szénás Péter praefectust bízta meg.²⁾ Nem volt könnyű feladat, mivel előzőleg Radzivil kíséretének számáról, s így a napi ellátásukra való szükségésekről sem volt biztos tudomásuk,³⁾ s mikor Bethlen Ferencz s tőle a fejedelmi udvar az értesítést ezekre vonatkozólag rövid idő alatt meg is kapták, nagy gondot okozott a herceg kíséretének nagy száma,⁴⁾ s élelmezése.⁵⁾

Radzivilt az erdélyi határon Basa Tamás, Petki István és Dávid János fogadták, s «néhány színes székely sereg is, öt vagy hat csak». A székely csapatok csak Brassóig szolgáltak kíséretül, onnan azután visszatértek. Brassóból, hová fényes fogadtatás közt július 29-re érkeztek meg,⁶⁾ Fogarason és Nagy-

¹⁾ Lupul vajda (július 3-án kelt) leveléből. *Ötös* : Rejtelmes level. 151. l. — «Még circa 19 Maii, — írja a fejedelem jul. 19-én Szalánczynak — vontak ki Varsván 40 ágyút, minden készségével, kiket hová fognak vinni, az idő megmutatja ; az a híre : az királyné koronázása után az király minden hadakkal Ilyvora fogna jönni, ki Munkácshez csak 12 mélyföld» etc. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ I. Rákóczy Gy. jul. 27-én Munkácsen kelt okirata. (Ered. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Ifj. Rákóczy Gy. (aug. 8-án k. lev.) sürgeti, «tudhatnánk számát valóságosan az herceg ő kglme udvarnépének s egyszersmind azt is, mint kelletnék nekik gazdálkodni». (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ Radzivil kíséretében 417 ember volt 480 lóval. (Az erről szóló jegyzék eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁾ A napi élelmezés a következő volt : «Czipó nr. 2000 ; bor erdélyi hat negyvenes per diem libr. nr. 1000. A herceg ő nga konyhájára : vágó barom per diem nr. 2 ; berbécs nr. 8 ; tyúk és kakas nr. 38 ; tyúkfő nr. 12 ; lúd per diem nr. 9. Ezenkívül az bor, kiváltképpen asszú szőlő bora elegendő, hal, rák, írósvaj, színvaj, méz, édestej, nyers ugorka, dinnye, riskása, nádméz ugyan bővön, bors, szekfű, szerezsendió és virág, confreit, mandola, füge, mazsolaszőlő bővön, petrezselyem, murok, hagyma s egyéb, valamit kérnek, meg kell lenni. Item lovai számára abrak, mikor szűken adják, ad minus rá megyen cub. 80., ha pedig bővön, cub. 120». (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁶⁾ «Den 29. Julii kompt ein polnisch Voyvoda Rasyvill nach Kronstadt mit fürstlichem Apparat, wird mit grosser Solennität empfangen».

szebenen keresztül¹⁾ Gyulafehérvár felé vette útját Radzivil és udvarnépe, Bőjthi István katonái kíséretében. Gyulafehérvár közelében Sulyok István, Bethlen János és Mihály s Haller Gábor csatlakoztak a kísérethez. Bőjthi katonái Gyulafehérvárról visszatértek, helyökbe a kenyérmezeiek léptek; a kíséret is szaporodott Gyulai Ferenczezel, Jósika Gáborral, Kapitány Boldizsárral s Kendefi Gáborral. Tordától Kolozsvárig Borbély Lukácsnak a kenyérmezeiek helyébe Tordán szolgálatba állott katonái voltak a kísérők; hozzájuk csatlakozott Kosztolányi Farkas. Kolozsvárról Nagy Imre katonái váltották fel a tordaiakat; a főurak közül Bethlen Jánosék már Torda előtt hazatértek s Kolozsvár és Bánffy-Hunyad közt elvált a kísérettől Gyulai Ferencz és a többiek, kiknek helyét Gerófi s Vitéz György pótolta.²⁾

Ifj. Rákóczy György Nagyvárad felől indult a herceg elé, szintén nagyszámú kísérettel, a következő rendben: elől ment egy kópjas sereg, azután Bánházi Istvánnak, az «erdélyi mezei kapitányok egyikének katonái;³⁾ ezek után tizenhat «tigris-párduczboró» udvari szolga ifj. Rákóczy György paripáin; ezeket követi maga az ifjabbik fejedelem a váradi sereggel, s bezárja végül a menetet egy más kópjas csapat.⁴⁾

A Nagyváradra való együttes bevonulást illetőleg megállapodtak arra nézve is, ha Radzivil kocsin, vagy ha lóháton akar Váradra megérkezni.⁵⁾ Bethlen Ferencz intézkedése szerint a bevonulás rendje a következőképpen fog eszközöltetni: ha Radzivil lovon jön, akkor elől vagy Bánházi katonái, vagy a kurtányok menjenek, utánuk a kópjas csapat, azután Radzivil dragonyosai; ha a kurtányok mennek legelől, akkor most Bánházi katonái következnek s utánuk Radzivil kozákjai, majd Rákóczy párducz- és tigrisboró katonái, néhány főúr, Rad-

Nekesch—Schuller Krónikája. (Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó. IV. 230. l.)

¹⁾ Szalárdi: Siralmas magy. krónika. 221. l.

²⁾ Egykorú utasítás a fogadtatásra vonatkozólag. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Szalárdi: 153. l.

⁴⁾ Ifj. Rákóczy Györgynek 1646. aug. 13. írt sajátkezű level. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁾ Ifj. Rákóczy (aug. 13-iki) levelében ezt meg is kérdezi Bethlentől.

zivil Rákóczyval; utánok Rákóczy «főember szolgálai» s a herceg inasai, Rákóczy kópjas serege s végül a lengyelek «kék szekerei», Radzivil s Rákóczy szekerei. Ha azonban a bevonulás kocsin történik, a menet a következő lesz: elől megyen Bánházi katonáival, utánok a kópjasok, ezek után a kurtányok, a «párduczboró»-nek fele «az vezetékek előtte»; ezután a derék sereg, majd Radzivil dragonyosai, a lengyelek szekerei, Bethlen Ferencz kocsija. Rákóczy szekere előtt megy a «párduczboró» másik fele s a főemberek; ezt követi Radzivilé, továbbá a kozák sereg, úgy «mint most szoktak jární, s végül «az apró kuruczok menjenek».¹⁾

Mínt hogy Radzivil azt kívánta, hogy lengyel kísérete vele maradjon Nagyváradon s ne osszák szét a Várad körül fekvő falvakban, nagyon ügyeltek arra, hogy a lakosság s a lengyel kíséret közt összezőrdülés, verekedés ne legyen; erre való tekintettel ifj. Rákóczy kihirdette, hogyha valakit éjjel az utcán kapnak, azt azonnal elzárják; azonfelül éjjel-nappal lovas és gyalog czirkálók járnak az utcákon, kiknek főleg azokra a házakra kell ügyelniök, melyekben Radzivil kísérete s a lengyel katonaság tartózkodott.²⁾

Radzivil augusztus 14-én déli egy óra előtt ért Váradra; két órákor már asztalhoz ültek. Ifj. Rákóczy megjegyzése szerint a herceg «maga emberséges ember, azt akárki megengedheti», — «katona, tréfás fejedelmi ember», a bort is csak savanyúvízzel elegyítve issza; hanem a többi lengyel már inkább tisztán issza a bort, «mint a vizet», még pedig «csak aszúsuló borát innák». Mikor azután jókedvük kerekedett, tánczra perdültek,

¹⁾ Az eredeti fogalmazvány Bethlen Ferencz javításaival a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

²⁾ Ifj. Rákóczy (1646 aug. 8-án) kérdezi Bethlen Ferencztől, hogy Radzivil «itt benn az városon akarja-e, hogy minden vele valókat, dragonyokat, kozákokat és egyéb rendűeket szállítsanak-e meg, avagy az közelb való falvakra is» etc. — Aug. 13-án kelt levelében csak a városban való elszállásolásra van szó s így valószínű, hogy ebben Radzivil kívánsága szerint jártak el. (Mindkét levél eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Ifj. Rákóczy Gy. 1646 aug. 13-án kelt level. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

melyben maga Radzivill járt elől jó példával.¹⁾ Az ifjú fejedelem kedélyes környezetében nem első eset; néhány hónap előtt Gyulafehérvárott a francia követnek, Croissynak támadt olyan kedve, hogy »tizenegy órától fogva csaknem hat óráig az tánczot egy ingben járta.«²⁾

Radzivill néhány napi ott tartózkodása után Székelyhídra ment, onnan pedig Munkács felé vette útját, Konez György, Boros László s Bánházi katonái kíséretében. Munkácsra augusztus 22-én Szatmáron keresztül érkezett s ott I. Rákóczy György várakozott reá; az öreg fejedelem félmérőföldre ment a hercege elé s egy, arra az alkalomra ütött sátorban »várta vala az herceget«. Radzivill a sátor közelébe érve, leszállott kocsijáról s gyalog sietett a sátor felé, mely előtt Rákóczy várakozott; egymást kölcsönösen üdvözlötték, s betértek a sátorba; a tolmács Lónyai Zsigmond volt. Munkácsra érve, a fejedelem udvari papja, Medgyesi üdvözlötte »az egész magyarországi és erdélyi keresztyén reformata ecclesiák nevével«. Ágyúlövések, tűzijátékok mulattatták a vendégeket, tiszteletökre fényes lakomákat rendeztek, s általában Rákóczy »nagy méltóságosan gazdálkodtatott vala.«³⁾

Radzivill augusztus 22-től 29-ig tartózkodott Munkácson; ezen idő alatt folytak a tanácskozások IV. Ulászló tervéről s Rákóczy jelöltségéről, s az eredmény a fejedelem tevékenységét egy időre határozott irányba terelte. Rákóczy mindenről, a mit tudni óhajtott, részletesen és hitelesen értesülhetett közvetlenül annak a pártnak fejétől, melyre elsősorban támaszkodhatott, viszont Radzivill is behatóan tájékoztatta az erdélyi fejedelmet az indító okokról s azon módokról, melyek Rákóczy jelöltségével összefüggésben állanak. Az indító ok, — úgymond — a vallás-szabadság korlátozása, mely a régebben hozott törvényekkel ellentétben, III. Zsigmond uralkodása óta a dissidensek helyzetét tűrhetetlenné tette; hoztak ugyan határozatokat az ő

¹⁾ Ifj. Rákóczy Györgynek Zsigmondhoz írt levele 1646 aug. 15. (*Szilágyi*: A két Rákóczy ete. családi level. 366—67. II.)

²⁾ Ifj. Rákóczy Gy.-nek Zsigmondhoz 1645 decz. 5-én írt lev. (*Szilágyi*: u. o. 358. I.)

³⁾ A fogadtatásra vonatk. *Szalárdi*: 221. I. *Kemény J.*: Önéletírás 446. I.

érdekükben az országgyűléseken, de azokat a katolikusok ellenállása következtében nem fogantatosíthatták. Nem a törvényeken múlik az ő helyzetük biztosítása, hanem a király személyén; nekik olyan király kellene, mint Báthory István, ki a jezsuitáknak, midőn különféle érvekkel az »eretnekek« elnyomására akarták bírni, azt felelte, hogy meggyőződése szerint Isten magának tartott fenn három dolgot: először, teremteni a semmiből, azután a jövőbe látni s végül, uralkodni a lelkiismeret felett. »De hol van az az ország, — folytatta tovább Radzivill — mely olyan fejedelmet teremt, a milyen ő volt, Fenségeden kívül?« — »Az összes keresztyén fejedelmek közt nem ismerek mást; a miért is nagy szerencsének tartanám a mi országunkra nézve, ha mostani királyunk halála után az istenek Fenségedet nekünk ajándékoznák«. Felhívta azonban Rákóczy figyelmét arra, hogy habár a lengyel főurak közt már most is számos párthíve van, útját a királyságra gondosan egyengesse; iparkodjék megnyerni a lengyelek rokonszenvét vagy követségek útján, vagy más alkalmas módon; igen czélszerű a befolyásosabb főurakat ajándékokkal lekötöztetni; a jelen körülmények közt legtöbbet használ azonban ügyének az által, ha IV. Ulászlónak a török ellen irányuló vállalkozását szövetségével támogatja.¹⁾

Radzivill tehát kész programot ad Rákóczynak, de ebben a programban IV. Ulászló koalíciójának támogatása csupán eszköz Rákóczy javára, miként eszköznek tartották ezt az eszmét maguk a dissidensek is. Rákóczy azonban, bár még augusztus 28-án olyasfélét hallott, hogy a kérdéses koalícióból a lengyel rendek ellenzése miatt semmi sem lesz,²⁾ őszinte szívvel csatlakozott IV. Ulászlóhoz. Már »természeti szerint is az törököt igen gyűlölő ember«³⁾ volt, de eltékvintve ettől, fejedelemsége is csak növelhette benne a török ellen való gyűlöletét. A porta

¹⁾ A tárgyalásokat *Grondski* tartotta fenn. (Id. mű 310—17. II.) Hitelességét illetőleg felemlítendőnek tartjuk, hogy *Grondski* a lengyel dissidensek helyzetét behatóan ismerte, mire lesz alkalmunk rámutatni; a későbbi események is igazolják a fentebbiek hitelességét, természetes, nem a szavakban, hanem a lényegben.

²⁾ Réthynek 1646 aug. 12-én kelt levele. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 869. I.)

³⁾ *Kemény J.*: Önéletírás 466. I.

sohasem szerette Rákóczyt s ezért készségesen pártolt minden olyan mozgalmat, mely Rákóczy ellen irányult.¹⁾ A török telhetetlenségét s kapzsiságát talán csak találékonysága multa felül a különböző czímen követelt adónemekben, a mit Rákóczy végtére is megelégtelt s legutóbbi követelésüket, az évi tízezer aranyforintnyi adónak még ötezerrel való felemelését teljesíteni egyáltalában nem volt hajlandó.²⁾ — »Fazékunkban főtt már nekünk az sok hejában való expensa, — írja néhány nappal Radzivill távozása után Szalánczy portai főkövetnek, — el szokták venni, s ígrik is hamis szolgálatjokat, míg kezekben nincs, de azután viszont csak olyanok, mintha semmit nem adtak volna nekik.«³⁾ Rákóczy vonakodása az előzmények alapján eddig is teljesen érthető volt, de ez Erdély érdekeivel, ha nem is megegyezőnek, de legalább nem föltétlenül veszedelmesnek csak azóta tartható, mióta Rákóczy IV. Ulászló eredményesnek ígérkező, egyelőre még csak tervben létező, koalíciójához csatlakozott. A kérdés most már tulajdonképpen azon fordult meg, megvalósul-e a koalíció vagy nem? Ha igen, úgy a függőben levő adó-kérdés bármikor ürügy lehetett egy törökellenes háborúra, ha ellenben nem, úgy — eddigi tapasztalatai szerint, — a porta követelésének teljesítésével a hagyományos viszony még mindig rendezhetőnek látszott; kockáztatni azonban nem akarta eddigi munkássága gyümölcsét: »Valamíg az porta el nem taszít tőle«, — írta még július 14-én Szalánczynak,⁴⁾ a statusquo fenntartása szükséges, annyiival is inkább, miután a terv részleteit nem ismerte, s a mennyiben a magára vállalandó tényleges részvétel mértékét illetőleg tisztában volt is, nem tudhatta, hozzájárul-e azokhoz a lengyel király, vagy sem. A formális szövetségekötés, a részletek megállapítása Bethlen Ferencz követségének volt feladata, kit I. Rákóczy még 1646 novemberében Lengyelországba küldött.

¹⁾ Pl. 1636-ra I. Bethlen János: *Rer. Transylvan. libr. I. 3.* (Claudio-poli 1789.) p. 19. Székely Mózesre pl. *Beke és Barabás* id. kiadványát.

²⁾ Szalárdi: *Siralm. magy. krón.* 219. l. Szalánczynak 1637. okt. 20-ról kelt utasítása. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Szalánczynak 1646. szept. 5-én keltezett levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ *Ötös*: Rejtelmes levelek. 151. l.

A koalíció terve már előre is kizárta a nyilvánosságot; a siker első feltétele az volt, hogy a porta minél később vegyen arról tudomást, s így Bethlen követségének állítólagos, bevallott czéljául a mármaros határkérdés s néhány lengyelországi birtokügy rendezését tüntették föl. Az utasítás szerint Bethlennek még a királyllyal szemben is óvatosnak kell lennie s legfőllebb Radzivill jelenlétében történhetnek a tárgyalások, mert — úgy mond — mindenki tudja »micsoda helyben vagyunk és csak míg mások zergelődnek is, mily hamar érheti szegény hazánkat veszedelem«. Az óvatosság a jelen alkalommal azért is kívánatos, mivel a lengyel rendeknek a király tervére vonatkozó álláspontja nem ismeretes; még azt sem lehet idáig tudni, beleegyeznek-e a rendek ilyen nagyszabású vállalatba, vagy sem.

Ha a rendek ellenzik a török ellen való támadó hadjáratot, s a király e miatt tervét kénytelen elejteni, a mi kétségkívül nagyon ártana hírnevének, — hallgasson a király Rákóczy tanácsára, hogy t. i. csak akkor lépjen újabb békére a törökkel, míg hadai együtt vannak. Ha azonban »a király akaratjával a respublica is megegyezze«, akkor Rákóczy szerint »nihil procrastinando« azonnal támadjon s a háború színhelyét török területre helyezze, a mi »nem utolsó, sőt mind első nyereség a hadakozásban«. Meg kell azonban gondolnia IV. Ulászlónak, hogy a lengyel rendekből kiállított hadsereggel ilyen hosszúnak ígérkező vállalatban semmire sem mehet, ezért »ő felsége oly hadakat praeparáljon, kik mind télben, nyárban continuálhassák a hadakozást, mert a török erejét mi nem exaggerálhatjuk, érzi az egész keresztény világ, de sem nem egy esztendőre való, sem pedig egy harcra való«. A mi már most ezek után Rákóczy álláspontját illeti, Ulászló meg lehet arról győződve, hogy ő »valamikor, valahol és valamiben, mi az ő felsége szent propositumaiban és közönséges kereszténység javára néző dolgokban« egyáltalában lehetséges, mindezt kész megtenni. Erdélynek földrajzi helyzete azonban kizárja azt, hogy »aperte opponálhassuk és declarálhassuk magunkat a török ellen«, mindaddig, míg a török haderő vagy Havasalföldét, vagy Moldvát meg nem támadja. Rákóczy tehát előreláthatólag, legalább egyelőre, magára hagyatva lesz kénytelen operálni; hogy ennek sikerrel megfelelhessen, többek között a következő feltételeket köti ki:

Ulászló a havasalföldi vajdával csak Rákóczy tudtával levelezzen; Rákóczy mellett állandóan 6000 német gyalogost, 2000 kopjást s 2000 kozákot tartson saját költségén, de teljesen a fejedelem rendelkezése alatt. (Ha azonban Ulászló ezt soknak tartaná, ő megelégednék 2000 gyaloggal s 2000 kozákkal is, — írja az instructióban.) Továbbá minden akadály nélkül hadakat fogadhasson s bevásárlásokat tehessen Lengyelországban; Ulászló évenként 200.000, vagy legalább is 150.000 tallért fizessen Rákóczynak két részletben; Havasalföldöt teljesen engedje át neki, valamint az esetleges foglalásokat is. A törökkel Rákóczy tudta és beleegyezése nélkül nem tárgyal s azzal békére nem lép, »hanem egyenlő értelemből és úgy foglalnának be minket is, hogy jó securitásba, szabadságinkba illaese megmaradhatnánk«. Biztosítsa végül a király arról is, hogy a béke megkötése után is teljes erővel segíteni fogja, ha valaki Erdélyt megtámadja, s ígérje meg, hogy évi százezer tallérral segélyezi őt s családját ha, mint trónjavesztett fejedelem, menekülni volna kénytelen s országába fogadja. Megtörténhetik azonban az is, hogy a respublica a királynak nem engedi meg a támadó hadjáratot, de Erdély a törökkel mégis háborúba elegyednek: Ulászló Rákóczyt ebben az esetben is támogassa legalább 6000 muskateróssal. Ez Rákóczy szerint éppen nem méltatlan kívánság, »mivel tagadhatatlan dolog, hogy mi eleitől fogva vádoltattunk ő felsége előtt, ő felségéhez és a nemes lengyel respublicához való additióinkkal, melyet a török igen is aprehendált«, s most is éppen »ő felségéhez való additióink« miatt »diffidentiank« is van vele. Ezzel azonban nem azt akarja mondani, hogy magára hagyatva is kész háborút indítani a török ellen; sőt ellenkezőleg, ha »ő felsége és az respublica minket deseral, magunknak is az töröknél securitást kell szerezniünk;« »nem ahoz való kedvünk, vagy ő felségéhez és az respublicához való idegenségünk cselekedtetni, hanem az szükség kényszerít bennünket arra, hogy minden úton és módon az törököt complacalhassuk.«¹⁾

Bethlen már útjában Varsó felé tapasztalta, hogy IV. Ulászló vállalkozása, már a mennyiben tudtak róla, nem népszerű, a

¹⁾ Az instructio olvasható Erd. Orsz. Eml. X. 442—51. II. Ugyanennek latinyelvű példánya a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. Szilágyi közlésében a követ neve nincs adva.

miről urát nem késett tudósítani; ez viszont Rákóczy terveivel nem egyezett, ki instructiója tanúsága szerint is őszintén óhajtott a koalíció létrejöttét. A Bethlentől nyert hírek hatása alatt most arra is kész, hogy több terhet vegyen magára; megelégszik azzal, hogy Ulászló saját költségén csak kétezer muskaterost tartson Rákóczy mellett, ámbar végső esetben erről is kész lemondani, míg ő maga is hajlandó volna háromezer muskaterost és ezer dragonyost »magunknak is fizetésünkre« a király fogadott hadából átvenni. Figyelmébe ajánlja egyébiránt Bethlennek az érzelmi motívumokat, az ország jó hírére s tekintélyére, a köztük fennállott jó viszonyra stb. való hivatkozást, de főleg azt, hogy »írásban semmit be ne adjon olyat, kivel akarhol is calumnialkodhassanak ellenünk.«¹⁾

Bethlen Ferencz a Rákóczytól vett utasítás értelmében a feltételeket IV. Ulászló elé terjesztette;²⁾ a lengyel király ez alkalommal azonban végérvényes választ nem adhatott; még maga sem tudta, vagy nem akarta tudni a rendek állásfoglalását a tervezett szövetséggel szemben, s valószínűleg az előkészületek sem haladtak annyira előre, hogy a Rákóczyval való formális szövetségkötés halaszthatatlan lett volna. Bethlen azonban láthatta, a mire Ulászló mindenestre hivatkozott is, hogy a zsoldosok fogadása nagy buzgalommal történik³⁾ s ezért újabban nyert utasításához képest⁴⁾ ő maga is tárgyalni kezdett Duplessis Tamás ezredessel a hadfogadás ügyében, ki hajlandó volt a toborzást bizonyos feltételek mellett magára vállalni.⁵⁾

Bethlen követsége azonban végeredményében Rákóczy várakozását semmiképpen sem elégíthette ki; de úgy látszik, abban

¹⁾ Kelet nélküli eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

²⁾ Bethlennek ez alkalommal mondott üdvözlő beszéde a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

³⁾ *Beke és Barabás*; id. kiadv. 798. l. Az ott közölt okirat kelte csak nov. 10. utánról való lehet; a hadfogadást I. Rákóczy csak Bethlentől tudhatta meg.

⁴⁾ Az utasítás eredetije, részben titkos írással, a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁵⁾ Duplessis ajánlatainak eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában; Bethlen Duplessist — úgy látszik — négyezer zsoldos fogadására hatalmazta fel. *Szilágyi*: Levelek és okiratok etc. 871. l.

a meggyőződésben volt, hogy IV. Ulászlónak majd csak sikerül a kezdet nehézségeivel megküzdnie s a rendek esetleges ellenszenvét vállalkozása iránt eloszlatnia, s így ő semmit sem fog kockáztatni akkor, ha a török portával mindinkább feszültté váló viszonyán egyelőre nem javít. Pedig a porta már fenyegető hangon beszélt Rákóczyról, a mit főkövete Szalánczy éppenséggel nem titkolt a fejedelem előtt. »Az egész porta gonosz akarója«, izente Szalánczy útján a nagyvezér, s ezért ajánlja neki, hogy »mutasson engedelmisséget hatalmas császárhoz« s teljesítse a porta követeléseit.¹⁾ Ezt Rákóczynek mindenestre tanácsos is lett volna megtennie; eddigi magatartása ugyanis gyanút keltett a porta előtt s ezt a gyanút növelték Ulászlóval való tárgyalásai is, melyeknek híre, bármennyire titkolták is, a porta fülébe is eljutott.²⁾ Rákóczy azzal mentegette magát, hogy a kívánt ötezer arany »nem az mi személyiunktól való adó, hanem az országé«, tehát csak országgyűlés határozhat e felől, s »ha ő kglmek meg kezdik ígérni és megadni, mi örömet beküldjük«. Egyébiránt azonban jól tenné az porta, ha visszaemlékeznek régebben adott athnaméjára, melyben »meg vagyon írva, az régi adónál feljebb ne erőltessék az országot, az régi adó pedig ab antiquo tízezer arany volt«.³⁾ A portán azonban nem sokat törődtek Rákóczy mentségeivel s hivatkozásával a régebbi viszonyokra; »immár engedelmisséget kívánnak«, írja Szalánczy,⁴⁾ s ha ennek nyilvánvaló jeleit mutatja, akkor majd szóbaállanak vele, ellenkező esetben »az hadakat mindjárt indítják«; ⁵⁾ már pedig Szalánczy szavai szerint, melyek egyúttal

¹⁾ Szalánczynek decz. 19-iki levele. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 815. l.)

²⁾ Szalánczy fenti levelében. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 817. l.) Erre Rákóczy 1647 febr. 4. kelt levelében azt válaszolja, hogy Bethlen »az Rákóczy György feleségére nézendő jószágok dolgából« volt nemrégiben Lengyelországban. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 826. l.)

³⁾ I. Rákóczynek 1647 jan. 24-én Szalánczyhoz írott levele. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 821. l.)

⁴⁾ 1647 febr. 13-án kelt levele. (*Szilágyi*: *Levelek és okiratok etc.* 871 l.)

⁵⁾ Szalánczynek 1647 februárius 26-án kelt levele. (*Szilágyi*: *Levelek és okiratok etc.* 874. l.)

kortársai nézetét is kifejezték, — »jobb megadni, hogysem mint extremumra menjen az dolog, jobb az summát megadnunk, azzal a hazának securitást szerezzünk, hogysem ez rossz pénzért az hazát elveszessük«.¹⁾

Rákóczy maga is érezte, hogy az esetleges következményekért a felelősség most még kizárólag őt terheli; hogy tehát ezt magáról elhárítsa, másrészt pedig eddigi eljárását a porta előtt is igazolja, a követeléseket a rendek elé terjesztette.²⁾ A rendek Rákóczynek mindenben igazat adtak; törvénytelennek nyilvánítják az adófelemelést, mert ez az ország veszedelmére »első út nyitása«,³⁾ de viszont nem tartják tanácsosnak »denegálását ebbeli kívánságoknak«, s felhatalmazzák a fejedelmet, hogy »ha különben az dologban periculumot látna, mind megígérhesse s mind penig megküldhesse az ötezer aranyot«.⁴⁾ A fejedelemnek a rendek ezen határozatára azonban más szempontból is szüksége volt, mert: küszöbön állott a lengyel országgyűlés, melyet Ulászló kizárólag koalíciójának országos határozattá való emeltetése végett hívott össze május elejére ⁵⁾ s Rákóczy azt hitte, hogy a lengyel rendek elhatározására habozásuk esetén döntő befolyású lehet Erdély rendjeinek azon végzése, mely az Ulászlóval hasonló célért s vele szövetségben küzdő Rákóczynek politikáját a portával szemben helyeslőleg elfogadta s támogatására késznek nyilatkozott.

¹⁾ Márczius 2-án kelt levele. (*Szilágyi*: *Levelek és okiratok etc.* 878. l.)

²⁾ Erről Szalánczyt már márczius 12-iki levelében tudósítja. (*Szilágyi*: *Levelek és okiratok etc.* 879. l.)

³⁾ Erd. Orsz. Eml. X. 461—63. II.

⁴⁾ I. Rákóczy Gy. 1647 ápr. 23-án Szalánczyhoz írt levele. (*Szilágyi*: *Levelek és okiratok etc.* 884. l.)

⁵⁾ *Temberski*: *Annal. ad a. 1647.* (SS. *Rer. Polonic.* XVI. p. 10.)

III.

Az erdélyi országgyűlés határozatát Bethlen Ferencz vitte meg Ulászlónak, azzal a meghatalmazással, hogy a szövetséget az ugyanakkor összegyűlt lengyel rendekkel is elfogadtassa ¹⁾ Vállalkozása azonban eredménytelen maradt, s ebben nagy része van IV. Ulászló eljárásának s azon magatartásának, melylyel eszméjét megvalósítani megkísérelte. Már abban is törvénysértést követett el, hogy a rendek 1641-iki határozata ellenére, ²⁾ megkérdezésük nélkül Nikolsburgba ment tárgyalni oly ügyben, mely az állam érdekeit közelről érintette, ³⁾ melyet a király magánügynek még abban az esetben sem tekinthetett, ha az állam anyagi támogatására egyáltalában nem reflektált s a zsoldosokat saját költségére fogadta; ⁴⁾ A katolikusokat Ulászlónak a dissidensekkel, nevezetesen ezek fejével, Radzivil Janussiuszszal való gyakori érintkezése bántotta s általában rossz vért szült köztük azon idegeneknek befolyása, kik a király második házassága óta állandóan az udvarnál, a király környezetében tartózkodtak s befolyásukat, sokszor a lengyel közvélemény ellenére is, éreztették. A többség azonban mindettől eltekintve, teljesen fölöslegesnek, sőt veszedelmesnek tartotta Ulászló koalícióját oly körülmények közt, midőn az ország nyugalalmát vallásviszályok háborítják s hírek hallatszanak a kozákok mozgolódásáról, sőt szervezkedéséről.

Ilyen hangulatban nyílt meg május első napjaiban az országgyűlés Varsóban. A gyűlést Ossolinski birodalmi kanczellár nyitotta meg a király előterjesztéseinek felolvasásával, melyekben Ulászló azon indító okokat ismertette, melyek benne immár

¹⁾ Instructiója a gr. Bethlenek keresdi levéltárában; ugyanott vannak Rákóczynak ez alkalommal a senatushoz s a főrendekhez intézett levelei is.

²⁾ *Lengnich*: lib. II. c. 12. §. 17. I. p. 352. Említi ezt *Kemény J.* is: *Önéletírása*: 466. l.

³⁾ «Rex nihil inconsultis nobilibus in publicis rebus potest facere.» — Egykorú tudósítás, melynek eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

⁴⁾ IV. Ulászló országgyűlési meghívója szerint a törvények ezt nem tiltják: «nequaquam conscriptus miles violaret leges et iura Polona» etc. (*Temberski*: *Annal. ad a. 1647.* (SS. *Rer. Polonic.* XVI. p. 3.)

ismeretes koalíciójának tervét megérlelték; nem dicsőséget akar ez által magának szerezni, — ilyen gondolatok távol állanak tőle — hanem Lengyelország, sőt az egész kereszténység érdekeit biztosítani. Mindenki ismeri az ország helyzetét s azt a veszedelmet, mely a törökök részéről fenyegeti s így hálás szívvel kellene fogadniok az ő eszméjét, melyre időt, fáradságot s igen nagy összegeket pazarolt, s nem azzal az idegenkedéssel, sőt ellenséges indulattal, melyről tudomása van, s melyről ő maga ismételtén meggyőződött.

Az előterjesztésekre Gniewos Miklós wladislavi püspök, egyike a török háború leghevesebb ellenzőinek, válaszolt a rendek nevében. A király terve iránt mutatkozó ellenszenvet, — mondá — Ulászló ne tulajdonítsa személyes sérelemnek; a nemzet szeretete iránta most is épp olyan változatlan, mint volt megválasztatása alkalmával, midőn — s erre a király jól emlékeztetik, nem volt ember, ki ne őt óhajtotta volna királynul. A hibát ne a lengyel nemzetben keresse, hanem az idegenek azon tömegében, mely megtölti Felsőged palotáját, már pedig kész veszedelem az uralkodókra s az államokra nézve, ha az idegeneknek udvarukban való tartózkodását eltűrjük. Mennyi bajt okozott Magyarországnak például János király uralkodása idejében Gritti, ki azonban életével lakolt tetteiért; Korvin Mátyást is, pedig nagyszerű győzelmei voltak, meggyűlölte a nemesség azon sok olasz miatt, kik felesége aragoniai Beatrix révén udvarában éltek s a kik kicsinyeskedéseikkel bizalmatlanságot támasztottak az uralkodó s nemzete közt az ország nagy kárára. Vagy Báthory István lengyel királyt nem azok az utálatos Ferenczek ¹⁾ és Békések idegenítették-e el a lengyel néptől? Ilyen a fejedelmi udvarokban tanyázó idegenek munkája; éppen ezért sa magam részéről alázatosan esedezem, méltóztassék Felsőged kitiltani udvarából Magnust s testvérét, a kapuczinust, azután tisztelendő Fantoniust Biboniusszal. Már a lengyel törvények sem engedik meg az idegen követeknek az országban való huzamos tartózkodást, annál kevésbbé tehát azt, hogy a senatusi tárgyalásokon

¹⁾ Ertsd Wesselényi Ferencet, főudvarmesterét, kit a lengyelek a király után csak «Ferenc»-nek tituláltak; még a történetírók is így írják, pl. Heidenstein.

résztvegyenek. »Szeretném megtudni a velencei követ úrtól, hogy vajjon a velencei köztársaság eltűrné-e jelenlétemet tanácskozásain, jöllehet egy betűt sem értek olaszul, pedig neki a múlt évben megengedtük, hogy jelen lehessen a mi tárgyalásainkon«.

A mi már most a törökök részéről fenyegető veszélyt illeti, melynek nagyságát a királyi előterjesztések annyira hangoztatják, egyszerűen arra a tapasztalati tényre utal, hogy a törökök egy időben több országgal sohasem háborúskodnak; jelenleg másutt vannak elfoglalva, tehát a lengyeleket békében fogják hagyni; veszedelem akkor érné őket, ha netalán megbékélnének a velenceiekkel, a mire azonban egyelőre semmi kilátás sincs, mert a minap követük útján éppen ők sürgették a békekötést.¹⁾ Bizonyos, hogy abban az esetben, ha békebontásról értesülnének, szükséges volna ellenük felfegyverkezniök, s hazájuk védelmére mindent meg kellene tenniök; — de mi szükségük támadó fellépésre? Azt hiszik talán, hogy ebben az esetben a siker valami könnyű dolog? Hiszen a törökök, ha szorongatják őket, akár százötvenezer embert is képesek talpra állítani.²⁾ Hallottunk ugyan olyasfélért, hogy a török haderő harcziatlan, de csodálatos, hogy ezek a harcziatlan csapatok azt az országot foglalják el, a melyiket éppen akarják; kitűnően megerősített várakat vesznek be, sőt olyan szigeteket is hatalmukba ejtenek, melyeket falaikon kívül a tenger hullámai is védelmeznek. A jelen esetben, ha csakugyan igazak a hírek a törökök készülődéseiről, az a teendő, hogy teljhatalmú követet küldjenek a portához az állam érdekeinek kedvező intézkedések megtétele végett. Még csak arra kíván megjegyzést tenni, a mit a királyi előterjesztések, de mások is unos-untalan hangoztatnak, hogy t. i. mindenáron meg kell akadályozni azt, hogy a törökök Moldvát és Havasalföldét hódoltságai tartományokká tegyék, hogy a török hatalom Lengyelországgal még közvetlenebbül ne érintkezzék. Ez is csak rémkép; a török szultánnak több haszna van ezekből a tartományokból, ha vazallusok, s nem basák által kormányoztatja, mert amazok az országra rótt adót mindig előteremtik, s ha az adó együtt van,

¹⁾ Az erdélyi fejedelmi udvar márcz. végén már értesült arról, hogy a porta komolyan óhajtja a béke további fentartását Lengyelországgal. Szalánczy 1647. márcz. 8-án kelt lev. (*Béke és Barabás*: id. kiadv. 828. l.)

békében hagyják Lengyelországot, a basák ellenben zsarolásaikkal túrhetetlenné teszik a nép helyzetét, mely tömegesen menekül a tőlük kormányzott országokból biztosabb helyekre. Miért tenné tehát a szultán néptelenekké jól jövedelmező tartományait? ³⁾

Azon erős nemzeti áramlattal szemben, mely a püspök beszédéből ellentmondást nem tűrőleg tör elő, s mely bizonyára nem egyéni nézet, de a nemzet túlnyomó többsége akaratának hű tolmácsolása, Bethlen követsége keveset érhetett el. A koalíció ezek után úgyszólván hazafiátlan vállalatná lett, melynek idegen eredetét legjobban Lengyelország külviszonyainak ignorálásából következő céltalansága igazolja, mit szerintük Gniewos beszéde eléggé bebizonyított. A lengyel közvéleményt tehát hidegen hagyhatta Bethlen azon törekvése, melyet a koalíció megmentése érdekében kifejtett. A rendek egyszerűen megtiltották Ulászlónak a török háborút s arra kényszerítették, hogy saját költségén fogadott körülbelül tizenhatezer főből álló német zsoldoshadát oszlassa fel.²⁾

A lengyel rendek állásfoglalása a tervezett szövetséggel szemben, Lengyelország akkori zavaros belviszonyait tekintve, teljesen érthető volt. Bizonytalan kimenetelű s előreláthatólag hosszasan tartó külföldi háborút előidézni akkor, midőn a vallásvillongások napirenden vannak, s szomszédjaik a mindig gyanús kozákok, oroszok, tatárok résen állnak, ellenkezett az állam akkori érdekeivel. A rendek felfogása szerint a fő teendő a belső ellentétek elsimítása volt. Abban egyelőre semmi veszedelmet nem láttak, a mire pedig Bethlen nagy súlyt helyezett, hogy ha Erdélybe, vagy a két oláh vajdaság bármelyikébe török, avagy töröknek faveáló ember férkeznék, mind Lengyel- és Magyarországra minemű veszedelmes utak fognak nyitvatnia.³⁾ Az ilyen eshetőségek csak másodsorban jöhettek tekintetbe még rendezettebb társadalmi és politikai viszonyok közt is; a jelen alka-

¹⁾ *Temberski*: *Annal. ad a. 1647.* (SS. *Rer. Polonic.* XVI. 9—15. ll.) *Grondski*: i. m. 36—37. ll.

²⁾ *Kemény J.*: *Önéletírás*: 466. l. *Temberski*: *Annal. ad a. 1647.* SS. *Rer. Polonic.* XVI. p. 9. *Grondski* szerint a királynak 30.000 főnyi serege volt. (i. m. 34. l.)

³⁾ Instruictiójából. Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.

lommal azonban a pillanatnyi szükségletek kielégítése s a hiányok betöltése látszott tanácsosabbnak előttük s a viszonyok újabb alakulásai valóban álláspontjuk helyessége mellett szóltak.

A varsói országgyűlés még együtt volt, midőn a vilnai püspök leveléből arról értesültek, hogy a dissidensek feje, Radzivil herceg a katolikus egyházon oly sérelmet követett el, melyet megtorlatlanul hagyniok nem szabad. Radzivil birtokainak egyikén a katolikus plebánus keresztfát állított fel a határban, a hol eddig nem volt; a herceg e miatt kérdőre vonta a parasztokat, kik »mentették magokat, igazították parochusra«. Radzivil meg is kérdezte ettől: »Miért emelted fel az figurát én hírem és engedelmem nélkül?« — »Vagyon hatalmam rá«, — felelé amaz, — »többet is állatok fel ez napokban«. A herceg, »az parasztságot megfenyegeté«, mire ezek éjjel a keresztfát kiásták s a czi-terembe vitték, honnan azonban a plebanus másnap elvitette s előbbi helyén felállította. Radzivil erre a keresztet állítólag szétvagdaltatta. A vilnai püspök, kinek a történeteket értésére adták, azonnal megírta a rendeknek ezt a sérelmet, elégtételt követelvén tőlük. A különben is izgatott hangulatban lévő rendek erre annyival inkább készek voltak, mert azt hitték, itt a kedvező alkalom a dissidensek végleges elnyomására; egy részök tehát pártolta a vilnai püspök kívánságát, melynek értelmében Radzivil törvényes idézés nélkül kell elítélni, a józanabb rész ellenben hangsúlyozta, hogy ilyesmi az alkotmány értelmében tiltva van s Radzivillel sem szabad kivételt tenniök. Több napon át elkeseredett viták folytak a kérdésről. Radzivil eleinte nem vett azokban részt,¹⁾ s midőn később mégis felszólalt, nem annyira védte magát, mint inkább leczkértette a rendeket. »Nem hallgathatom el csodálkozásomat a felett, — úgymond — hogy némely embert annyira ragad vakbuzgósága, hogy még a közszabadságra sem ügyel; úgy látszik, csak a dissidensek számára valók azok a törvények, melyeket őseink eddigelé szentül megtartottak, a katolikus urak ellenben akkor lehetnek törvényszegők, a mikor nekik éppen jól esik. A mi azt a rövides törvénykezési eljárást illeti,

¹⁾ Mindezt Bethlen Ferencz 1647 máj. 15-iki jelentése után adjuk. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) Némi változtatásokkal s körülményesebben ír erről *Grondski* is, (i. m. 318—40. ll.), bizonyosságul jólértesültségének.

melyet egyesek ellenem, a nélkül, hogy megidézzenek, meghallgassanak s védjem magam, foganatosítani akartak, még akkor is, ha azt minden ügyre kiterjeszteni akarnák, azt hiszem, hamarabb érne bárkit mást, mint egy Radzivilt, kinek háza még egyszerű idézést sem látott.« — »Ha, — folytatta tovább — minden esetben azt a rövides törvénykezési eljárást használnók, én sem ellenkezném; de meg vagyok arról győződve, hogy rossz hazafi az, ki tudva, miben áll a mi arany szabadságunk, efféle eljárásba beléegyeznek; én szentül hiszem, hogy az a legnagyobb rossz az állampolgárookra nézve, s ezért beléegyezésemet nemcsak megtagadom, hanem ellene ünnepélyesen tiltakozom.« A vilnai püspök vádjaira még csak nem is felel; majd megfelel neki akkor, ha az időt elérkezettnek látja, de akkor az egész ország meg fogja hallani hangját.

Radzivil beszéde éppen nem volt alkalmas a felzaklatott kedélyek lecsillapítására; sokan kardot akartak rántani ellene, s csak az a tudat tartotta őket vissza a vérontástól, hogy Radzivil több ezer főből álló fegyveres kísérete a közelben volt; végre is IV. Ulászlónak kellett közbelépnie, ki a hercegnek megígérte, hogy ezt a gyűlöletes ügyet napirendről levéteti, a mi meg is történt.¹⁾ A felekezeti villongások azonban ez által nem szűntek meg, sőt ellenkezőleg, általánosakká s mindinkább szenvedélyesebbekké váltak. Bizonyosság erre Schlichting Jónás esete, kinek könyveit máglyán megégették,²⁾ s a Krakkóban ugyancsak vallási okokból kitört forradalom (jun. 5.),³⁾ mely azonban szintén a dissidensek vereségével végződött. »Szegény dissidensek nagy megszorodott állapotban vannak, — jelenti Bethlen Ferencz urának — bizodalma vagyon csak Nagyságodban az több evangélikusoknak, soha ilyen állapotjokat nem reméltették, az mennyit most megtapasztalnak.«⁴⁾

¹⁾ *Grondski*: i. m. 340—43. ll.

²⁾ *Grondski*: i. m. 344—45. ll. Bethlen csak annyit ír: »Tegnap az mi könyveinkbe is megégették itt az piacon s egy minister felől is kemény erős sententiat pronunciatk«. Máj. 15-iki jelentése. Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ *Temberski*: *Annal.* ad a. 1647. SS. Rer. Polon. XVI. p. 23—39.

⁴⁾ Bethlennek máj. 15-iki jelentése. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

A viszonyok ilyen alakulása tehát Rákóczy személyét mindjobban előtérbe hozta. Most is meggyőződhetett arról, a mit különben is tudott, hogy a dissidensek, ha érdekből is, buzgó támogatói jelöltségének, de siker csakis a katolikus többség megnyerésével lehetséges. Ezért karolta fel IV. Ulászlónak törökellenes koalícióját, melyet azonban meggyőződésből is pártolt: s habár a terv a lengyel rendek határozott ellenszegülésén hajótörést szenvedett is, az az önzetlenség, melyet a keresztyénség, főleg pedig Lengyelország érdekei iránt mutatott, tekintélyét minden vallásfelekezet előtt csak emelhetette. Ennyiben használt is Rákóczynak eddigi fáradozása. Az természetesen más kérdés, hogy Rákóczy részvétele egy törökellenes koalícióban, s ezzel kapcsolatosan a tradícióktól támogatott százados politikával szakítás általában helyeselhető-e vagy sem. A portával szemben a jelen időpontig követett politikáját eddig legalább az a lehetőség támogatta s mentette, hogy a koalíció létrejön s így megtámadtatása esetén nem lesz csupán Erdély erejére utalva; a terv meghiúsulta után azonban tanácsos lett volna változtatnia politikáján a portával szemben, főleg olyan merész tervek mellett, minők elméjét foglalkoztatták.

»En kegyelmes uram Ngodnak, — tanácsolja Szalánczi Rákóczynak — mind csak az békességet commendálnám, ez veszedelemnek rettenetes tengeréből az part felé igazítanám. — »Mi mind csak az havasalföldiek nehéz igáját rettegjük s azt vetjük például, bizony méltán is, de nem jó úton kerüljük, mert az mely úton ők abban estek, s raboknak neveztetnek, arra indultunk mi s úgy járunk, mint ők. Mikor az mi bódog emlékezetű eleink az rab nevet elkerülték, engedelmisséggel vették eleit, fejet hajtottak s úgy maradtak meg s nyertek békességet szultán Szulimántól, az szegény oláhok fegyvert fogtak, s azzal nyerték az rab nevet s azzal ez nagy igát is; az mely békességünket most szerencsére vetettük, azért periclitál régi békességünk. ¹⁾ — »Hain az neviünk, magyarul annyit teszen, mint áruló, — jelenti néhány hét múlva Gyárfás kapikiha Rákóczynak — kegyelmes uram, én hertelen való szerencsétlenségtől félek, ha hamar kedveket nem keressük; annyira vagy on áll-

¹⁾ Október 22-ről keltezve. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 855—56. l.)

potunk kegyelmes uram, hogy ha mikor passa kapujára megyek, úgy néznek, mint az farkas az bárányt, csak egy hitvány lovász is gyaláz bennünket; eddég is oltalmazott isten csudálatosan tőlük, szemembe mondják kegyelmes uram, hogy nem engedik soká ily csendesen alunnunk, felnyitják szemünket. ¹⁾

Mindezen értesítések azonban Rákóczyt hidegen hagyták; biztosra vette, mert volt alkalma tapasztalnia, hogy a porta a velencei háborúját, mely haderejét úgyszólván teljesen lekötötte, ²⁾ egy újabbal, az erdélyivel bonyolultabbá tenni nem fogja; ellenkező esetben kétségtelenül tartania kellene kihívó politikája esetleges következményeitől, a jelen alkalommal azonban a jelzett ok miatt a porta fenyegetéseit nem tartotta komolyaknak. Engedelmes alattvalójának vallja ugyan magát, ³⁾ a látszatra általában sokat adott, de lényegében nem változtat eddigi politikáján, melynek realitását igazolni látszott a porta azon engedékenysége, melylyel az adó beküldésére 1648. tavaszáig haladékokat adott neki. ⁴⁾ Rákóczy csak örvendhetett a körülmények ilyen alakulásán, mert neki idő s nyugalom kellett, most talán inkább, mint máskor, a lengyel trón elnyerésére vonatkozó törekvései megvalósításának érdekében.

Bethlen Ferencz 1647 májusi követtségének a koalícióra vonatkozó tárgyalásokon kívül más czélja is volt: a Rákóczy Zsigmond s Lupul vajda leánya közt tervezett házasság létrehozása, melynek eszméje az öreg Rákóczytól eredt ugyan, de megvalósíthatását csak Radzivil támogatása révén remélte. ⁵⁾

¹⁾ 1647. decz. 10-én kelt lev. (*Beke és Barabás*: i. kiadv. 891. l.)

²⁾ Szalánczy 1647. nov. 24-iki levele. (*Szilágyi*: *Levelek és okiratok* etc. 889. l.)

³⁾ »Mi soha el nem szakadunk tőle, — írja 1647 aug. 1-én Szalánczynak — igazán adónkat beadjuk stb., kivéve természetesen a harag okát, az 5000 aranyat. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 845. l.)

⁴⁾ »Ha Ngod tavaszig megküldi az húszezer tallér ajándékot, az erdélyi adót is éppen, — izeni Zülfikár aga Gyárfás Ferencz útján Rákóczynak, — alkalmas ideje leszen Ngodnak hatalmas császárhoz való engedelmisségének megmutatásában. 1648 jan. 29-ről keltezve. (*Beke és Barabás*: id. kiadv. 893. l.)

⁵⁾ »Az hercegnél csak magamtól hoztam elé az uram dolgát, de derekasson nem discuráltam még vele felölle, mert conturbatus; rövideden azt mondja, hogy az feleségére nézve merné commendálni, mert jó fele-

A tervnek volt azonban háttere is, melyet azonban egyelőre I. Rákóczy György sem akart nyilvánosságra hozni¹⁾: Zsigmondnak saját maga helyett a lengyel trónra való juttatása. A házasság tehát tisztán politikai házasság lett volna, a mi másképp nem is volt lehetséges, az után a néha nyílt, másszor pedig lapangó ellenséges viszony után, melyben Rákóczy Lupul vajdával évtizedek óta állott. Az indító okoknak, melyek Rákóczy elméjében az eszmét megteremtették, s a vajdától nyert sérelmeket s a más körülmények közt bizonyára akadályul szolgáló valláskülömbőséget háttérbe szorították, kétségkívül meggyőzőknek kellett lenniök. A terv olyan mozgalommal függ össze, melynek nagy jelentőségét tervére nézve Rákóczy még csírájában felismerte, t. i. a kozákok szervezkedésével s támadó fellépésük körülményeivel és várható következményeivel a lengyelekkel szemben.

A kozákok élén ekkor Chmelnicki Bogdán állott, kit előbb IV. Ulászló a török ellen tervezett háborúja alkalmából a kozákok élére akart helyezni.²⁾ A terv meghiúsulván, Chmelnickire sem volt szükség, ki falusi birtokára tért gazdálkodni. Valami birtokügy miatt azonban összeütközésbe került Czaplinskivel, Koniecpolski fővezér egyik alantasával s Koniecpolski Czaplinski javára döntött.³⁾ E sérelemhez rövid idő múlva újabb is járult ugyancsak Czaplinskitől, az, hogy Chmelnicki feleségét elcsábította. Hiába ajánlották neki, hogy keressen magának szebb

séget talált benne, contentus velle, de az apjával (t. i. Lupul vajdával) nem contentus és az mit másoktól hallott felőle, szinte elhiszi. stb. Bethlen Ferencz jelentése I. Rákóczynak 1647 máj. 15. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

¹⁾ »Az minemű instructiót szóval kglmednek adtunk az Rákóczi Sigmund dolgából, attul semmiben el ne távozzék kglmed, per totum csak az punctumok szerint procedáljon és azzal az móddal, nem is úgy, mintha az nekünk hírünkkel volna, egyáltalában az mi nevünk ne forogjon benne». I. Rákóczy Gy. sajátkezű levele Bethlen Ferenczhez. 1647 ápr. 24-ről kelt. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ Pastor: Bellum Seyth. Cosacc. etc. Dantisci. 1652. p. 6. Grondski: i. m. 39. l.

³⁾ Grondski (i. m. 42—43. ll.) szerint Czaplinski Chmelnicki egyik birtokát követelte; ugyanígy Temberski is: Annal. ad a. 1647. (SS. Rer. Polon. XVI. p. 43.)

asszonyt,¹⁾ ő mindkét sérelmét törvény útján akarta orvosolni, s mivel sehol sem adtak neki igazat, sőt mindenütt kinevették,²⁾ boszújában a kozákokhoz ment, hogy ezeket a lengyelek ellen felingerelje. Ez nem is volt nehéz, mert okuk erre bőven volt,³⁾ eltekintve azon hagyományos ellenségeskedéstől, mely a XVII. század első felében a kozákok megaláztatásával végződött.⁴⁾ A kozákok készségesen csatlakoztak tehát hozzá s Chmelnicki kitűnő szervezőnek bizonyult; ebből a népconglomeratumból szervezett hadsereget alkotott, melylyel 1648. elején egymásután megszágyeníti az ellenük küldött lengyel nemesi hadseregeket,⁵⁾ majd elszakadván Lengyelországtól, Oroszországhoz csatlakozik, a nélkül azonban, hogy volt hazájával a közösséget végleg megszakítottak tekintette volna.

Rákóczy a mozgalom jelentőségét már kezdetekor felismerte; nyilvánvaló volt előtte, ki annyira ismerte a lengyel viszonyokat, hogy — legalább egyelőre — Chmelnicki számottevő tényező Lengyelország sorsa intézésében, s hogy jóindulatának megnyerése nem csekély jelentőségű eredmény volna Rákóczy megválasztását illetőleg. »De az út Czechirinbe Moldván át vezetett.«⁶⁾ Moldva barátságának biztosítása volt tehát a főfeladat. Rákóczy nagyon jól tudta, hogy a ravasz és gyanakoó Lupul vajdával szemben óvatosan kell eljárnia s ugyancsak szilárdnak kell lennie azon köteleknek is, melylyel Lupult állandóan magához fűzni akarja. Így születik meg pihenni nem tudó elméjében Zsigmond és Lupul leánya házassági terve. Az eszme ellen a vajdának sem lehetett kifogása, sőt ellenkezőleg, a Moldva és Erdély közt létesítendő ezen szorosabb kapcsolatban uralma biztosítását látta. Rákóczy

¹⁾ »Multae sunt Domine Chmielnizski elegantiores feminae illa desertitae. — mondták neki, — itaque quare tibi potius aliam? etc. Grondski: i. m. 46. l.

²⁾ Grondski: i. m. 47. l.

³⁾ Kemény J.: Önéletírása. 469. l. Grondski tizenhét okot sorol fel (i. m. 29—33. ll. és 46. l.); nála egyébiránt a Chmelnickivel történtek részletezve vannak.

⁴⁾ Kosztomarov: Chmelnicki Bogdan. Hodinka ismertet. Századok 1891. 45. l.

⁵⁾ Kemény J.: Önéletírása. 469—79. ll. Temberski: Annal. ad a. 1648. (SS. Rer. Polon. XVI. p. 82.)

⁶⁾ Szilágyi S.: Rákóczy Zsigmond. 91. l.

lengyel aspirációiról, újabban Zsigmond érdekében, vejétől, Radzivillettől, értesült. A házassági terv tehát, melyet kétségkívül Rákóczy adatott Lupul tudtára Radzivil útján,¹⁾ Moldvát Erdély és Lengyelország érdekkörébe vonván, nemcsak a török porta ellenében védelmezhetette, hanem alkalmul szolgálhatott Moldva megerősödése s kifejlődésére. E tervek egyelőre a jövő méhében rejtettek ugyan, hogy azonban kivihetetleneknek nem látszottak, mutatja az a körülmény, hogy Lupul vajda 1648 tavaszán tárgyalásokba bocsátkozott az erdélyi fejedelmi udvarral a házassági tervvel összefüggő egyéb részletek megállapítása végett. A tárgyalások folyamán, melyek Rákóczy megbízásából Kemény János és Lupul, viszont Lupul és Rákóczy közt közvetlenül folytak, a vajda késznek nyilatkozott, a mennyiben rajta múlik, támogatni Rákóczy jelöltségét. «Offerálja magát, hogy ha miben kívánja az fejedelem, kész leszen ő is cooperálni dolgának promotiójában mind lengyelországi nagy ember jóakarói által s mind egyéb utakon, csak az fejedelem is viseljen hozzá jó affectust és tartson jó correspondentiát». Ha a szükség kívánja, hadfogadást enged Moldvában, Rákóczyt kölesönnel segíti, hadainak Moldván való esetleges átvonulását megengedi s minden befolyását latba veti a portán is az erdélyi fejedelem érdekében.²⁾ Lupul támogatása, s ezzel kapcsolatosan a kozákság jóindulata.³⁾

¹⁾ Hogy a Zsigmond és Lupul leánya közt tervezett házasság az öreg fejedelemtől, s nem Lupultól származik, Bethlen említett és idézett (máj. 15. 1647.) jelentéséből nyilvánvaló. *Kemény János* (Önéletírása 481—82. ll.) s utána *Szilágyi Sándor* (Rákóczy Zsigmond. 91—92. ll.) ellenkezőleg adják elő a történetet. Kemény szerint I. Rákóczy nem igen volt hajlandó a Lupultól felajánlott házasságba beleegyezni, — «idegen vala ugyan hozzá, de az fejedelem asszony hajlandó», s így indultak meg a tárgyalások. Kemény tudósítását Bethlen jelentése alapján tévesnek tartjuk. Valószínűleg a Rákóczytól nyert megbízatásra vonatkoznak Radzivillettől Rákóczyhoz ezen időben írt levelei, melyekben többször utalás történik bizonyos ügyre. (Eredet. a gr. Bethlennek keresdi levéltárában.)

²⁾ *Kemény J.* : Önéletírása 478—79. ll.

³⁾ «Sokan voltak consentienssek Radesivillettől, épen pedig az görög valláson levők is, mely igen része Lengyel és Litvaországnak, kiből állott az kozákság is, az kik is igen addictusok voltak Radesivillethez, s kétségkívül a szintén görög-keleti Lupulhoz is. *Kemény J.* : Önéletírása 475. l.

Rákóczy irányában biztosítottak látszott, s ez nagy jelentőségű eredménynek tekinthető, főleg IV. Ulászlónak 1648 május 20-án¹⁾ bekövetkezett halála miatt, mely éppen a Lupullal folytatott tárgyalások közepette történt.

IV.

IV. Ulászló halála nem volt ugyan váratlan, de sokkal korábban történt, mint azt Rákóczy s lengyelországi hívei várták. Lengyelországban a pártszervezés kellően előkészítve nem volt, Zsigmond jelöltségéről pedig éppen csak a fejedelem bizalmasai tudtak; egyedüli érdemleges eredmény Lupul vajda támogatásának biztosítása volt, s ennyiben Rákóczy előnyben is volt az esetleges többi jelölttel szemben. Általában azonban bizonyos zavar észlelhető az első diplomáciai tárgyalásokban, tájékoztatlanok a legközelebbi teendőt illetőleg, újabb és újabb eszmék és tervek közt ingadoznak s a körülmények sem játszanak mindig kezükre.

I. Rákóczy György Frigyes Vilmos brandenburgi választóhoz küldött követétől, Mikes Mihálytól valószínűleg még május hó vége felé²⁾ értesült IV. Ulászló baláláról.³⁾ hivatalos tudósítást azonban csak július 2-án kapott Lubieski Mátyás gneseni érsektől, mint az ország interrexétől.⁴⁾ Ez a — talán szándékkal előidézett késedelem — már is egy időre tétlenségre kárhoztatta a fejedelmet. Míg hivatalos értesítést nem kapott, nyíltan, mint jelölt, nem léphetett föl; mivel pedig az újabban hozott lengyel törvények értelmében a diplomáciai érintkezés Lengyelország és a külföld közt az interregnum alatt rendkívül meg volt nehe-

¹⁾ *Pastor* : Bell. Scythico-Cosaccicum. p. 18. Székely Oklevéltár. VI. 182. l. *Temberski* : Annał. ad a. 1648. (SS. Rer. Polonic. XVI. p. 82.)

²⁾ V. ö. a Chmelnickihez küldött Beneser Pálnak adott utasítást jun. 3. Székely Oklevéltár. VI. 182. l.

³⁾ *Szilágyi S.* : Rákóczy Zsigmond. 89. l. A fejedelem 1648 jun. 28-án a választófejedelemhez intézett levele. (*Szilágyi* : Okmánytár I. Rákóczy Gy. svéd és francia összekött. tört. 420—21. ll.)

⁴⁾ Az érsek 1648 jun. 6-án kelt levele. (Eredet. a gróf Bethlennek keresdi levéltárában.) I. Rákóczy u. a. év július 3-án kelt válasza. (U. o.)

zítve, sőt csaknem lehetetlenné vált,¹⁾ a követ- és izenétváltások Rákóczy és lengyel hívei közt ritkábbakká lettek, mert egyéb érintkezés azon törvények miatt, melyek a jelölt személyes megjelenését tiltják, — ki volt zárva; ennek természetesen következményei voltak.

A gneseni érsek a királyválasztás körülményeit megállapító²⁾ előkészítő országgyűlést, az ú. n. comitia convocationist julius végére tűzte ki. Szokás szerint e rövid ideig tartó gyűlésen³⁾ fogadták a külföldi uralkodóknak többnyire a királyválasztás ügyében megjelent követségeit is. A senatus tagjaival, valamint a közép- és kismemességnek (ordo equestris) azzal a részével, melynek befolyása a királyválasztások alkalmával túlnyomó volt, most lehetett aránylag legkevesebb fáradsággal, de legnagyobb eredménnyel megállapodásra jutni, vagy tárgyalni az egyes jelölteket illetőleg, mert a királyválasztás idejéig gyűlést ezen kívül nem tartottak. Az érdekelt idegen uralkodók követei ezért mindig megjelentek a comitia convocationisokon, Rákóczy maga is készülődött erre s régi, kipróbált, a lengyelországi viszonyokat alaposan ismerő hívét, Bethlen Ferenczet és Klobusiczki Andrást szemelte ki a követségre. A ritkábbakká vált összeköttetések miatt azonban a gyűlés idejéről elkésve értesült,⁴⁾ s bármennyire igyekeztek is Bethlenék, Varsóba már csak a gyűlés

¹⁾ »Edictumot adtak ki az király locumtenensi az interregnum alatt, hogy idegen országból ide be sem követet, sem postát be ne boesássunk, se ki ne boesássunk, hanem nagy vigyázásunk legyen az ilyenekre; ha történnek, hogy jünének, megfogjuk és az mostani hetmany képéhez küldjük. Ezeket mondta az egyik lengyel nemes Szaploneczainak, kit Rákóczy az oláh bibliákkal a kiewi metropolitához küldött. *Szaploneczai* levele aug. 1-ről. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) V. ö. *Lengnich*: II. c. 3. §. 4. I. p. 67. Eddig idegen követek az interrextől kiállított igazolvánnyal a kijelölt helyre tartoztak menni; most ezen is szigorítanak.

²⁾ »In iisdem comitiis non tantum electioni regiae dies et locus, sed pariter, quae ad electionem hanc rite peragendam, ad securitatem, pacem domesticam et externam, tum alia omnia, quibus publica res adiuvatur, constituuntur. *Lengnich*: II. c. 3. §. 19. I. p. 76.

³⁾ *Lengnich*: II. c. 3. §. 25. I. p. 81.

⁴⁾ »Principi dies convocationis certo non constitit, jegyzi meg Klobusiczki. (Memorialéja 1648 jul. 16-ról kelt. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

feloszlátása után érkeztek.¹⁾ Feladatuk ezután csak a gneseni érsekkel, mint interrextszel való tárgyalásokra szorítkozott, egyelőre azonban nem a királyválasztásra s Rákóczy jelöltetésére, hanem Lengyelország zaklatott belviszonyaira s a rend és nyugalom helyreállításának módjaira vonatkozólag. Rákóczy most is önzetlennek akart látszani, mint előbb, a koalíció tervezése alkalmával, s azt hitte, hogy a papság idegenkedése tőle, az »eretnek«-től, ilyen módon mégis legyőzhető. Rákóczy követsége tehát a paptól a hazafihoz appellált a gneseni érseknél is. A fejedelem, — úgymond a követség — igen jól ismeri Lengyelország kétségbeejtő helyzetét, a mit egyébiránt Lubienski sem titkolt Rákóczyhoz intézett levelében,²⁾ — tudomása van a kozák mozgalomról s a belháborúkról is, melyek miatt Lengyelország a török portával is háborúba bonyolódhatik. Mit fog tenni Lengyelország ebben az esetben? Van-e annyi seregük, hogy a sikeres ellenállás remélhető? Megtörténhetik azonban az is, a mi régebben is előfordult, hogy a porta egyszerűen Rákóczyra parancsol, hogy csapataival csatlakozzék a török haderőhöz, mely talán éppen Lengyelország ellen indul; mitévő legyen a fejedelem ebben az esetben? Mit tanácsol neki a köztársaság? Bizonyára mindkét államra nézve legelőnyösebb volna a szövetségkötés, a miről különben az érsek is említést tett múltkori levelében, — de hogyan, milyen feltételek mellett képzei az érsek úr ennek megvalósítását? A fejedelem a maga részéről őszintén óhajtja a szövetséget, mert ebben mindkét állam érdekeinek legjobb biztosítását látja.³⁾

Az érsek választát nem ismerjük, de a napirenden lévő, éles hangú vallásvillongásokat, főleg pedig a későbbi királyválasztás alkalmával mutatott pártállását tekintve, az csak kitérő, vagy nagyon is általános vonatkozású lehetett. Sokkal több eredményt várt Rákóczy s követsége Zsigmondnak az özvegy lengyel királynéval esetleg kötendő házasságától, a mibe — úgy látszik —

¹⁾ L. Rákóczy Gy. levele Owerbeck János brandenburgi fejedelem megbízotthoz. Kolozsvár. 1648 szept. 20-ról kelt. (Eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ 1648 június 6-án kelt. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Klobusiczki említett memorialéja (U. o.)

maga Zsigmond is inkább beleegyezett volna, mint a vallásváltoztatásba,¹⁾ melyet különben az öreg Rákóczy hangoztatni szeretett volna Lengyelország katolikus rendei előtt. A házasság megvalósulása kétségkívül nagy előny lett volna s ha egyszer már egyáltalában szóba került, megvalósítása érdekében minden lehetőt meg kellett tenniök; de Rákóczy bizalmasai nem lelkesedtek e tervért. Kemény János pl. előnyösebbnek tartotta a Lupul leányával való házasságot, mely legalább biztos volt; a lengyel királyné elvételét «csak személyiért», nyilvánvaló haszon nélkül semmiképpen sem javasolja.²⁾ Egyébiránt Rákóczynak sem az volt az akarata, hogy fiának mindenáron a királyné legyen a felesége. »Bizony dolog, ha az királyné elvétele nélkül is obtineálhatná a királyságot, nekünk az tetszenék inkább». A szigorú erkölcsű gyulafehérvári udvar, mely mindig gyanús szemmel nézte a lengyel udvar léha életmódját, Zsigmond jövődó feleségétől is elsősorban a női erényeket kívánta. »Ha bizonyosan és hitelesen, csálhatatlanul kglmeket végére mehet tiszta, tökéletes, szemérmes magaviselesének, erkölcsének s életének», — írja Bethlenének, — »nem valami kemény haragú, kevély, magában bizakodó, hanem tractabilis, szelíd, emberbecsülő», — csak akkor fogjanak megbízatásuk teljesítéséhez. Minthogy pedig mindezt a követek nem tudhatják, Radzivilli kéri fel általok »elke üdvösségére, az nekünk tött fiúi kötelességére», — »mind jót s gonoszt valamit tudna, vagy hallott s értett volna felőle, jelentené meg, azt is, mi tetszik neki»; mert — úgymond — »ha meg akarja mondani az herczeg tökéletesen az királyné magaviseletét, jó s rossz erkölcsét, meg tudja mondani». Általában tervét Radzivil s párthívei tetszésétől teszi függővé; — »ha jóakaróinknak is tetszeni fogna!»³⁾ hangsúlyozza Rákóczy.

¹⁾ »Hogy azt megváltoztassuk, soha azt Isten érnünk ne engedje. De ő nekik (t. i. a kath. lengyel rendeknek) azt absolute nem kell mondaní, hanem csak úgy kellene megfelelni: ha most mindjárt igérnök magunkat vallásunk megváltoztatására, magok is állhatatlanoknak ítélnének bennünket, az mint ebben, úgy másban is sőt inkább». Zsigmond levele Kemény Jánoshoz. (Szilágyi: Rákóczy Zsigmond. 90—91. II.)

²⁾ I. Rákóczy György 1648 aug. 2-án kelt lev., melyben közli Kemény Jánosnak július 22-én Gerendről hozzája intézett levelét. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ I. Rákóczy György aug. 2-iki leveléből. (U. ott.)

A kivitel módját illetőleg azonban minden a követek találékony-ságára volt bízva. Hogy maga a fejedelem is milyen módon képzelte eszméje megvalósítását, arról tájékozatlanok vagyunk, de sejthető, hogy elsősorban a francia udvar támogatására számított, melynek a multban nagy szolgálatokat tett, s melynek a királyi udvarban a királyné környezetében tartózkodó megbízottaitól, kikkel Rákóczy állandóan összeköttetésben állott, származhatott az eszme is.

A comitia convocationis megállapodása szerint a királyválasztás október elejére¹⁾ volt kitűzve; az előkészületek megtétele végett, másrészt azonban a lengyel törvények értelmében, melyek az interregnum alatt idegen követeknek Lengyelországban való tartózkodását lehető rövidre szabják,²⁾ Bethlenék még augusztus elején egyrészt biztatásokkal, másrészt azzal a tudósítással, hogy a királyválasztáson szintén zavazati joggal bíró városok egyik-másika, köztük Danzig, már másoknak kötöttek le magukat,³⁾ hazatértek.

A fejedelmi udvar május óta lázas készülődések és élénk diplomáciai összeköttetések színhelye volt. Kemény János még mindig Moldvában, Lupulnál tartózkodik, nemcsak a már említett szövetkezés ügyében, hanem a Chmelnickivel való tárgyalások végett is, melyeket Lupul udvarából gyorsabban s mégis rejtve vezethetett.⁴⁾ Ez utóbbi szempont a jelen körülmények közt fontos volt. Chmelnicki, dacára a lengyel ügyekre való befolyásának, s azon hatásnak, melyet jóindulatával bármelyik királyjelölt érdekében éreztethetett, a lengyel nemesség szemében

¹⁾ Kochowski: Annal. Poloniae ab obitu Wladislaw IV. lib. I. Cracoviae. 1683. p. 47. Temberski: Annal. ad a. 1648. (SS. Rer. Polonic. XVI. p. 91. és 92.) Dalmady jelentése 1648 szept. végéről. (Szilágyi: I. Rákóczy Gy. svéd és francia összekött. tört. 427. I.)

²⁾ »Moris enim patrii nostri est, ut tempore interregni quam citissime d. d. legati expeditantur». Goraiski chelmi várnagy levele Bethlen Ferenczhez 1648 aug. 3-án kelt. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Dalmady tudósítása 1648 szept. végéről. (Szilágyi: előbb id. kiadványa. 424. I.)

⁴⁾ A követségekre vonatkozólag I. Kemény J.: Önéletírás 480. I. Székely Oktár. VI. 182—83. II.)

az éppen akkor folyamatban lévő háborúi miatt ellenség volt,¹⁾ kívül nyíltan tárgyalni nem lett volna helyeselhető egy külföldi fejedelem, főleg Rákóczy részéről, ki magát mindig a lengyel érdekek önzetlen védőjének mutatta.

Chmelnicki a Rákóczytól felajánlott szövetség előnyeit felismerte ugyan, de politikai célnak, a lengyel királyválasztási eshetőségek miatt, nem tartotta. Fontosabb volt előtte a függetlenné vált kozákság Lengyelországhoz való viszonyának rendezése, mint Rákóczy problematikus sikeri jelöltségének támogatása. A kozákok elismertetése pedig elsősorban a lengyel rendektől függött, kiknek nagy része, ha nem is többsége, IV. Ulászló szintén trónkövetelő testvérei, János Kázmér és Károly köré csoportosult, s a kik közül János Kázmér alkudozott is Chmelnickivel. Rákóczynek tehát ismét csak üres biztatásokkal kellett megelégednie, a mikben Chmelnicki, ki magát minden lehetőség ellenében biztosítani akarta, nem is fukarkodott.

Rákóczy e diplomáciai tárgyalásokkal egyidejűleg Mikes Mihályt és Padányi Gergelyt (junius 28.) Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemhez, Dalmady Istvánt pedig (junius 10.) Krisztina svéd királynőhöz küldötte,²⁾ hogy a küszöbön álló királyválasztás alkalmával befolyásukat Rákóczy érdekében érvényesítsék. Dalmady szeptember el ején érkezett Stockholmba s Oxenstierna kancellár már másnap fogadta őt s «mindjárt azt kezdé vizsgálni, hogy ha igazak-e azok az avisák, melyek most az fejedelem felől folynak, mintha úgymind ő nagysága is praetendálná az lengyelországi királyságot». Dalmady erre előadta, hogy Rákóczynek maguk a lengyelek ajánlották fel a koronát s kérdé a kancellártól, hogy «ez ily dolog kedve szerint esnék-e az svécziái koronának?» Oxenstierna azt válaszolta: Quare non? S Dalmady kérdésére egyúttal kijelentette, hogy IV. Ulászló két testvérétől ilyen ügyben követek még nem jártak

¹⁾ Érdekes példával szolgál erre Szaplonezai (1648 aug. 1-ről való) tudósítása. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ Mikes és Padányi követségére l. I. Rákóczy Gy. 1648 junius 28-án kelt lev. (*Szilágyi S.*: I. Rákóczy Gy. svéd és francia összekött. tört. 420—21. ll.) Dalmady követségi iratai *Szilágyi u.* ezen kiadv. 421—33. ll. V. ö. azonfelül *Szilágyitól*: Dalmady István követsége. (Rajzok és tanulmányok. Budapest. 1875. I. k. 249—256. ll.)

a svéd udvarnál. Dalmady a királynéval különféle okból csak szeptember 15-én ismertethette meg követsége célját, a svéd udvarnak pártfogását Rákóczy jelöltsége érdekében. Hivatkozott az udvar és Erdély közt évtizedek óta fennálló jóviszonyra s azokra az előnyökre, melyekben Rákóczy, vagy két fia bármelyikének megválasztása következtében Svédországnak része volna, s kéri a királynét, hogy segítse elő ura törekvéseit. A királyné a beszédet meghallgatván, azt kérdezte Dalmadytól, hogy Zsigmond hány éves? Körülbelül huszonnéggy, válaszolá emez. Majd azt akarta megtudni, hogy «micsoda fundamentoma vagy on ő nagyságának az elkezdett nagy dolognak véghezvitelében». Dalmady azonban erre kijelentette, hogy választ mindaddig nem adhat, míg a királyné határozatát nem ismeri. A kihallgatást a királyné azzal fejezte be, hogy «az dolognak nagy voltához képest ilyen hertelen választ nem adhat, hanem elsőbben belső tanácsival discurál felőle.»

A tanácsosok megállapodása szerint, melyet Oxenstierna Dalmadyval szeptember 17-én közölt, Rákóczy jelöltségének támogatása, eltekintve attól, hogy a királyné szavát rokona, János Kázmér érdekében, a francia követ közbenjárására már lekötötte, a svéd állami érdekek szempontjából sem tanácsos. Svéd és Lengyelország közt jelenleg fegyverszünet van s ezt mindenképpen megtartani akarják; másrészt azonban Rákóczyt sem akarják abba a helyzetbe hozni, hogy megválasztatása esetén a fegyverszünet lejártával ellensége legyen annak az államnak, mely őt a trónra segítette. Annyit azonban előre kijelenthet, hogy a fejedelem megválasztatását a valláskérdés miatt nem tartja keresztülvihetőnek; a clerus bizonyára ellene dolgozik, mert Rákóczy trónrajutásában a katolikus vallás és hatalmuk korlátozását látja.

E kifogások egyik-másika erőltetett volt ugyan, s azokra Dalmady könnyen megfelelehetett, de másrészt tagadhatatlan, hogy pl. a vallási kérdésben megközelítette az igazságot. A királyné maga látszólag nem osztozott kancellárja nézetében s kifogásaiban; egyedül csak azért nem pártolhatja — úgymond — Rákóczy jelöltségét, s azért nem ajánlhatja követséggel királyul a lengyel rendeknek, mivel szavát két testvérének még Dalmady

követsége előtt lekötötte; ellenkező esetben a legnagyobb készséggel teljesítette volna a fejedelem óhaját.

Dalmady tehát «az szép szónál» egyebet nem tudott urának megvinni; mire különben október közepe táján Erdélybe ért, az öreg fejedelem halott volt. Sikertelen volt Mikes és Padányi küldetése is, már csak azért is, mivel a brandenburgi választó maga is igényt formált a lengyel trónra,¹⁾ habár számbavehető pártja alig lehetett.

A fejedelmi udvarban ezalatt nagyban készülődtek a küszöbön álló királyválasztásra. Az öreg fejedelem a befolyásosabb lengyel választóknak leveleket íratott,²⁾ de egyúttal Radzivil tanácsára hallgatva, ajándékokról is bőven gondoskodott,³⁾ s nem feledkezett meg arról sem, a mit az eddigi lengyel királyválasztások történetéből megtanulhatott, s a mire figyelmét újból felhívták, hogy a lengyel nemesség nagy része megvesztegethető, csak tudni kell a módját. «Egy ládában negyvenezer vert sárga aranyakat, viszont költségekre s egyéb szükségesekre tallért cireiter 20 ezert küldte az végre, hogy abból pártokat szerezzenek és vitézlő rendnek is fizessenek», írja Kemény.⁴⁾ Rákóczy követi Bethlen és Klobusiczky szeptember közepe táján a levelekkel, az ajándékokkal s a pénzzel Varsóba indultak, most már határozottan azzal a megbízatással, hogy Zsigmond, s ne az öreg Rákóczy megválasztatása érdekében fáradozzanak. Zsigmond jelöltségéről, mint már említettük, idáig

¹⁾ Kemény J.: Önéletírása 474. l. Dalmady jelentése. (*Szilágyi*: id. kiadv. 429. l.)

²⁾ Bethlenék 155 darab levelet vittek magukkal; többek között a 34 palatinusnak, Lengyelországnak és Lithvania főbb méltóságainak, idegen uralkodók követeinek, a 38 várnagynak, a 12 püspöknek, a 3 érseknek stb. Az erről szóló jegyzék eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában; u. itt találhatók az egyes méltóságok czimzései s a nevek is.

³⁾ V. ö. Göcs Pál követsége. Erd. Orsz. Eml. X. 494—95. ll. — A fejedelem pl. Arpajou franczia követnek veres bársony szkothumos ezafragot (Bethlen F. 1648. decz. jelent.; eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában), Bregynek s Niemicznek lovakat szánt. (I. Rákóczy Gy. 1648. okt. 2-iki lev. Bethlen Ferenczhez; eredet. a gr. Bethlenek keresdi levéltárában); de különösen sok bort küldött be lengyel híveinek. L. erre Göcs id. jelentését és *Temberski*: *Annal.* ad a. 1648. SS. *Rer. Polonie.* XVI. p. 93.: «Multis vasis vini distributis inter equites Polonos aliosve» etc.

⁴⁾ Önéletírása: 475—76. ll.

is tudtak Rákóczy bizalmasai, de mások nem. A fejedelem ugyanis eddig még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy tervét közismertté tegye, csak most, közvetlenül a királyválasztás előtt, a kedvező hírek hatása alatt határozta el magát Zsigmondnak úgyszólván hivatalos jelöltetésére,¹⁾ a mi azonban, mint a körülmények mutatják, nemesak túlkorai, hanem határozottan káros volt. Igen sokan voltak, kik csakis Rákóczy személyes tulajdonságait tisztelve, állottak hívei közé, nem ugyan a dissidensek között, kik előtt a végeztél végre is csak protestáns uralkodó, jelenleg éppen Rákóczy megválasztatása lehetett, hanem a katolikus nemesség s a főrendek azon töredékében, mely I. Rákóczy György személyiségében s uralkodása eddigi tényeiben biztosítékot látott Lengyelország külpolitikai viszonyainak s zilált belügyeinek rendezésére. Ezek az előttiük kevésbé ismert s különben is igen fiatal Zsigmond jelöltetése által magukat minden kötelezettség alól feloldottaknak tartották, mivel szerintök megszűntek azon indító okok, melyek őket Rákóczy pártjához csatolták. Ezek közé tartozott I. Rákóczy egyik legrégibb híve, Jakab kurlandiai herceg is, ki szeptember végén Rákóczy levelére válaszolva kijelenti, hogy «bizonyos okok» nem teszik ajánlatossá Zsigmond jelöltségének támogatását.²⁾ Többen is lehettek hasonló véleményen, úgy hogy Radzivilék körében jónak látták Zsigmond jelöltségét legalább látszólag elejteni s csak I. Rákóczy György érdekében, s az ő jelöltségét hangoztatva készülődtek a választási küzdelmekre. Az október 6-án megnyílt királyválasztó gyűlésen Zsigmond jelöltsége valóban szóba sem került, csupán az öreg fejedelem szerepel a jelöltek között.

¹⁾ I. Rákóczy Gy. levele Radzivilhez 1648. őszéről. Erd. Orsz. Eml. X. k. 495—96. ll.

²⁾ «Serenitatis Vrae filium inter candidatos quoque relatum iri, non ambigerem, nisi rationes aliquae, quarum nonnullas nuper Ser. Mattis Vrae nuntio confidentius exposui, me in contrarium moverent» etc. 1648. szept. végén kelt levél egyidejű másolata a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. — Természetesen, inkább erkölcsi támogatásról lehet szó, mert a kurlandiai hercegnek a királyválasztó gyűlésen nincs szavazati joga. *Starovolsci*: i. m. 261. l. — L. azonfelül Bethlenék 1648. okt. 21-iki jelentését Rákóczy Zsigmondhoz. (*Szilágyi* S.: Erdély és az északkelti háború I. k. 13. l.)

Rákóczy követei Varsóba a királyválasztó gyűlés előtt érkeztek meg. A gyűlés a szokásos helyen a régi formákkal október 6-án nyílt meg; tekintettel azonban a felfordult belügyi viszonyokra, melyek gyors orvoslást kívántak, elhatározták, hogy mindenekelőtt, eltérőleg az eddigi szokásmódtól, az idegen követek beszédeinek meghallgatása helyett, a kozákokkal való tárgyalásokat tűzik ki napirendre. Chmelnicki követi október 9-én érkeztek meg. Híre járt ugyan, hogy küldetésük célja inkább kémkedés, mint komoly kísérlet békealkudozásokra, de a rendek nyugodtan fogadták őket, s bár a tárgyalások sikertelenek maradtak, szabadon távozhattak, sőt ajándékokban is részesültek.¹⁾ Több napon át folytak a tanácskozások azon eszközökről is, melyekkel a jelenlegi zavaros viszonyokon segíteni véltek,²⁾ s arról, hogy egyáltalában megtartsák-e a királyválasztást, vagy pedig a krakkói palatinus javaslata értelmében néhány hónapra elhalasztás;³⁾ csak azután fogtak a tulajdonképpeni királyválasztás megejtéséhez, mely először az idegen uralkodók követeinek a megállapított sorrendben történő ⁴⁾ meghallgatásával kezdődött. A követek beszédeinek némelyike üres formalitás volt, nagyobb részük azonban a jelöltekre vonatkozott; dicsőítik az uralkodójuktól pártolt jelölt személyes tulajdonságait, rámutatnak azon előnyökre, melyek a lengyel nemzetre jelöltjük megválasztása által háromolnának stb. Az interrex, ki a XVII. századtól fogva a gnesen érsekprimás volt, valamennyire válaszolt; éppen ezért a választási aktus ezen részének tartama a követek és a jelöltek számához képest változó ugyan, de általában több napon át folyik.

Mint minden interregnum alkalmával, úgy IV. Ulászló halála után is, többen küzdenek a lengyel koronáért; így I. Rákóczy Györgyön kívül IV. Ulászló két öccse, János Kázmér és

¹⁾ «Venerunt 9. Octobris Cosaci quattuor speculationis gratia, non legationis. Hi tamen ab ordinibus leniter examinati, dimissi liberi, pecunia donati et vestibus». *Temberski*: Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Polonic. XVI. p. 92.

²⁾ *Temberski*: u. o.

³⁾ Bethlen és Klobusiczki jelentése Rákóczy Zsigmondnak 1648. okt. 11. (*Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború. I. 11. l.)

⁴⁾ *Lengnich*: II. c. 4. §. 32. I. p. 124—25.

Károly; Fülöp Vilmos brandenburgi választó, IV. Ulászló sógora; Lipót osztrák herceg; a neuburgi herceg, sőt az orosz császár is.¹⁾ Rákóczy s IV. Ulászló említett két öccsén kívül azonban többieknek számbavehető pártjuk nem volt.²⁾

János Kázmér jelöltsége kezdetben nem volt népszerű a lengyelek körében sem. Sokan emlékeztek még IV. Ulászló tanácsára, a ki egy alkalommal valamelyik bizalmasa azon kérdésére, hogy halála esetén két testvére, János Kázmér és Károly közül melyiket tartja méltóbbnak a királyságra, azt válaszolta, hogy Károlyt, a fiatalabbikat. Felelegettek János Kázmér egyik meggondolatlan ifjúkori nyilatkozatát is, hogy annyira utálja a lengyel népet, hogy jobb szívvel tekint egy kutyára, mint egy lengyelre, s állítólag a mellette elhaladók köszöntését soha figyelmére sem méltatta. Szóvá tették állhatatlan természetét is, mely abból is látszik, hogy egyszer bíboros volt Rómában, másszor meg jezsuita, utoljára pedig végkép búcsút mondott az egyházi rendnek.³⁾ Hogy erkölcsi élete sem volt a legkifogástalanabb, azt Kemény János is tudja, ki megjegyzi, hogy «levis és tisztátalan életű ember» vala, s «néhányszor volt amaz tisztátalan nyavalyában, az franczuzban».⁴⁾

A lengyelek sovíniszta része Károly mellett foglalt állást, ki vármiai püspök volt ugyan, de híre járt, a mit Erdélyben is tudtak, hogy «örömet elveti vala az királysáért az papi habitust».⁵⁾ Az előbbi lengyel királyok szintelen, de a legkevésbé lengyel nemzeti politikájának természetes következménye volt az az erős nemzeti felbuzdulás, mely az utóbbi években túlsúlyra kezd vergődni a politikai élet irányításában s mely, mint láttuk, IV. Ulászló koalícióját is megbuktatta. Mindjobban kezd azon elv érvényesülni, hogy a lengyel király elsősorban lengyel legyen.

¹⁾ *Temberski*: Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Polonic. XVI. p. 93. Kemény J.: Önéletírás: 474. l. Dalmady jelentése. (*Szilágyi*: I. Rákóczy Gy. svéd és franczia összekött. tört. 429. l.)

²⁾ «Inter alios candidatos suffragia collimare potissimum ad duos, nempe nuper fatis functi Wladislaw IV. fratres, Joannem Casimirum et Carolum et ad tertium, Georgium Rakocium Seniore». *Grondski*: i. m. 82. l.

³⁾ *Grondski*: i. m. 85—86. ll.

⁴⁾ *Kemény J.*: Önéletírása 474. l.

⁵⁾ *Kemény J.*: Önéletírása 474. l.

Sokat nyomott tehát a latban Káro'y jelöltsége mellett olyan jelentéktelennek látszó jelenség is, hogy pl. a szomszédos Sziléziát is alig ismeri, azt is csak azért, mivel, mint vármiai püspök, hivatalos teendői közben kénytelen volt oda is ellátogatni; Szilézián kívül azonban idegen földet nem ismer, idegenekkel egyáltalában nincs barátságban.¹⁾ János Kázmért inkább a katolikus főrendek, köztük Lubomirski Szaniszló krakkói, Myszkowski braclawi, Warszicki mazovi palatinusok, Kazanowski marsall, Ossolinski birodalmi kancellár s maga a gneseni érsek Lubieski; Károlyt ellenben a püspöki kar s a klerus nagyobb része, a főrendek közül pedig Wisniowiecki russiai palatinus, a Koniecpolski, Radoszevski, Radziejowski családok s a Radzivil hercegi ház katolikus ága pártolták.²⁾

Rákóczy velük szemben a katolikus köznemesség egy kis töredékére, főleg azonban a dissidensekre támaszkodott, kik az előbbi évek alatt tapasztalt elnyomásukon okulva, erősen készüldtek a választási harcra. Rákóczy pártja különösen abban bizakodott, hogy a választás pillanatában még a túlzó katolikus elem is be fogja látni azon előnyöket, melyeket a hadi sikerekre hivatkozható I. Rákóczy György uralma alatt álló, tekintélyvel bíró erdélyi fejedelemséggel való personalis unio Lengyelországnak nyújtani képes, főleg az akkori viszonyok közt. Kezdeti közvéleménynyé válni, legalább a dissidensek váltig hangoztatták, hogy »oly királyt választanak, qui in praesenti statu juret ipsos«;³⁾ ilyen jelölt pedig csakis az erdélyi fejedelem volt. Az sem volt kicsinylendő eredmény Rákóczy mellett, hogy a lengyel hadak fővezére éppen ezekben a napokban Wisniowiecki, a fejedelem legbuzgóbb híveinek egyike lett.⁴⁾ ki főleg az említett indító okok alapján ajánlotta Rákóczy megválasztását a lengyel rendeknek.

»Isten engem úgy segélyjen, — mondá — ha csak a vallás nem volna akadály, mivel nem katolikus, Rákóczy fejedelemnél arravalóbb királyt nem találhatunk, különösen ezen zavaros

¹⁾ *Temberski*: *Annal. ad a. 1648. SS. Rer. Polonic. XVI. p. 94.*

²⁾ *Temberski*: *U. o.*

³⁾ Bethlen és Klobusiczki 1648 okt. 11. jelentése Rákóczy Zsigmondhoz. (*Szilágyi*: *Erdély és az északkeleti háború. I. k. 11. l.*)

⁴⁾ Bethlenék u. azon jelentésében.

viszonyok közt, midőn oly ellenségünk van, ki hatalmas és nagy sikerei miatt annyira elbizakodott; de meg pénzünk sincs, sem gyakorlott katonaságunk; (hogy mit érnek ujonczaink, a multkori vállalkozás mutatta). Ez azonban érettkorú, éppen olyan éleselméjű, érett megfontolású, jól tud tekintélyt tartani, szerencsés hadakozó,¹⁾ minek tanúbizonyságát megmutatta a római császár ellen való háborújában; nagy seregei, gazdag kincstára van; a mi legközelebbi szomszédunk, ki mindig figyelmes volt irányunkban s jól ismeri szokásainkat s törvényeinket. Így vezeti ő erdélyi fejedelemségét, melynek törvényei nem igen különböznek a mieinktől. Olyan királyra van szükségünk, kit kiváló tulajdonságai miatt nemcsak szeretünk, hanem tisztelünk is. Általában pedig egyetlen egy külföldi fejedelem sem jöhet oly gyorsan segítségünkre, mint ő; azonfelül, mivel a török porta hűbérese, ugyan ki tudná nálánál könnyebben elvonni a tatárokat a kozákoktól? Pedig ha ellenségeink ezen szövetekezése szétbomlanék, csupán a kozákokat, mi magunk is megfékezhetnők. De különben is nincs nép, nincs nemzet, mely a lengyelekkel szokásaira s természetére nézve annyira egyeznék, mint a magyar; ugyanolyan fegyvereik vannak, egyforma a harcolási módjuk, életmódjuk is azonos, sőt néhány évvel ezelőtt ruházatunk is olyan volt, mint a minő most a magyaroké. (A mostani ruhánkat csak kölcsönvettük a tatároktól, kiket néhányszor megvertünk, most azonban ezek azt sajátjukként ugyancsak búsán visszaveszik tőlünk.) Szóval, egyetlen egy néppel sem egyezünk annyira, mint a magyarral, melylyel egyébiránt is sok összeköttetésünk volt; és a miként elődeink nem hibáztak akkor, midőn ugyancsak az Erdélyből való Báthory Istvánnak felajánlották a birodalom koronáját, mert igen szerencsésen és dicséretesen uralkodott, úgy most Rákóczy uralma alatt is hasonló reményeket táplálhatunk, ha csak, mint említettem, vallása akadályul nem szolgálna. De nincs kizárva, hogy megteszi azt, mit III. Zsigmond is megtett, a ki ezeket mondta akkor, midőn neki a lengyel koronát azzal a feltétellel ajánlották fel, hogy elhagyván lutheránus

¹⁾ Így jellemzik Báthory Istvánt is követeli. V. ö. *Szádeczky L.*: Báthory István lengyel királyvá választ. 317—18. II. A két beszéd közt általában sok az egyezés.

vallását, a katolikusra térjen: »A lengyel királyságért nemcsak katolikus, de még jezsuita is lennék. S úgy is tett.«¹⁾

Mindenesetre sokan gondolkoztak hasonlóképpen a nem dissidensek körében is. A jelölteknek Lengyelország javára várható előnyei elfogulatlan mérlegelése kétségtelenül Rákóczy jelöltsége mellett szólt, így, habár túlzásnak vehető Bethlenék azon jelentése, hogy »totus est Rakocianus«,²⁾ bátran feltehető, hogy Rákóczy tábora nem volt jelentéktelen töredék, hanem számottevő tényező, melynek akaratát figyelembe kellett venni, s mely a választási eshetőségeket tekintve, nem minden remény nélkül indult a harciba. Mindez azonban I. Rákóczy György október 11-én történt váratlan halálával semmivé lett.

Bethlen Ferenc és Klobusiczki csak október 20-án értesült arról, hogy »az doctor itéleti szerint« Rákóczy állapota reménytelen, s néhány nap múlva, október 24-én halálát is megtudták.³⁾ Rákóczy halála végzetes volt az egész vállalkozásra. A gyulafehérvári udvart kétségek szállják meg a terv kivihetősége iránt, s II. Rákóczy György a helyett, hogy a követeket azonnal új utasítással határozott tevékenységre készítette volna, azokat éppen a döntő pillanatokban magukra hagyta. »Alkalmaztassa úgy magát, s kövesse azt, az mi leghasznosabb«,⁴⁾ — írja az új fejedelem, csupán annyit jegyez meg tájékoztatásul levelében, hogy a maga személyét illetőleg nem kívánja a jelöltetést, — »mert ez szegény hazát és az istennek dicsőségét veszedelmesebb állapotra vetni« nem akarja, de Zsigmond jelöltségét kész »minden állapottal« segíteni. »Igen considerate kell cselekedni« írja nekik ugyanakkor Zsigmond is, de máskülönben mindent a követek »okosságára és hozzá való jóakaratra« bíz.⁵⁾

A fejedelmi udvar határozatlanságát a török porta Erdély iránt való csaknem ellenséges magatartása teszi érthetővé; az

¹⁾ Grondski: i. m. 82—84. II.

²⁾ 1648 okt. 11-iki jelentés. (Szilágyi: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 11. I.)

³⁾ Rákóczy Zsigmond 1648 okt. 12-iki levele Bethlen F.-nek és Klobusiczkinak. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ II. Rákóczy György 1648 okt. 9-iki levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁾ Rákóczy Zsigmond 1648 okt. 9-iki levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

őreg fejedelem a valónál kisebbnek, fia ellenben sokkal komolyabbnak tartotta a török részéről érhető veszedelmet, s ezért II. Rákóczy György mindenek előtt ezt a viszonyt akarta rendezni. »Az porta állapotja miben legyen, tudhatja kglmed, — írja a követeknek még október 9-én — jó securitas szerzéséről is, Isten a kívül oltalmazzon, ő nga halála után, gondolkodnunk kell«. Csak később látja be, hogy a külbonyodalommal elfoglalt portát az adóhátralék beküldésével könnyen kiengesztelhetné volna,¹⁾ s hogy ezért hiba volt részéről az a különben indokolható határozatlanság, melyet a legválságosabb időben a követek előtt sem tudott leplezni.

Ezalatt Bethlenéknek »nem lévén semmi tanúságok, sem plenipotentiájok az életben levő successor fejedelemtől és öcsétől, reméltelenekké löttek mind arról, ha kedvek, s mind pedig, ha módjok van-e continuatiójára az elkezdett dolognak«;²⁾ s mikor az új utasítást s meghatalmazást Kemény János sürgetésére október végén a követeknek megküldötték,³⁾ akkorra ezek küldetése jóformán már tárgyalanná vált, s valóban Bethlen Ferenc a szokásos követi beszédét sem mondotta el.⁴⁾

Az ellenpártiak »igen megemelkedtenek«, mert azonnal felismerték az I. Rákóczy György halálával rájuk nézve kedvezővé vált fordulatot s nem késtek kihasználni az erdélyi követek kényszerült tétlenségének előnyeit. A Rákóczy-párt keresztül-vitte ugyan a választásnak néhány héttel való elhalasztását, »várakozván az Erdélyből érkezendő informatiora«,⁵⁾ de az az időhaladék az ellenpártnak is előnyös volt, s főleg János Kázmér híveit ösztönözte fokozottabb tevékenységre. Rákóczy halálának hírére ugyanis volt híveinek nagy része Károly mellé állott,

¹⁾ Gyárfás Ferenc október 12-ről s október 24-ről kelt levelei II. Rákóczy Györgyhez. (Beke és Barabás: id. kiadv. 901—902. II.)

²⁾ Kemény János: Önéletírása 492. l.

³⁾ II. Rákóczy György levele a követeknek 1648 nov. 3-ról. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ A beszéd bevezető és befejező része a gr. Bethlenek keresdi levéltárában. Bethlen Ferenc megjegyzése szerint »ez lett volna praambuluma és conclusioja követségünknek és oratióknak az electiókor, ha halála ne legyen szegény urunknak« stb.

⁵⁾ Kemény: Önéletírása 476. l.

vagy legalább is semleges lett s így a Károly-pártiak túlsúlyra vergődven, megválasztatását biztosra vették.¹⁾ A János Kázmér-pártiak ekkor merész lépésre határozták el magukat: Károly lemondtatására a jelöltségről Kázmér javára. A feladatra Ossolinski birodalmi kancellár vállalkozott, ki felkeresvén a hajlékony természetű Károlyt, rávette, hogy elégedjék meg püspökségével s engedje át a királyságot János Kázmérnak, ki idősebb is, azonfelül a »Svédország királya« czímen kívül semmi méltósága sincs: kívánja ezt a haza érdeke s így Károlynak közismert hazaszeretete is; mert — úgymond — ha Károly nem volna hajlandó a jelöltségtől visszalépni, Kázmért ezáltal esetleg a legvégsőre fogja kényszeríteni, ki talán az állam valamelyik ellenségéhez fog fordulni a korona elnyerése végett.²⁾

János Kázmér eddigi élete egyáltalában nem czáfolta meg Ossolinski feltevéseit s így Károlyt nem volt fáradságos munka meggyőznie s lemondásra bírnia. Bethlenék már most belátták, hogy »az mostani dologhoz majd semmi reménység nincsen«,³⁾ és sejtelmüket megerősíti csakhamar ezután az is, hogy meghíusul a Zsigmond és IV. Ulászló özvegye közt tervezett házassága is, a mennyiben az özvegy királyné, — talán éppen ugyanazok befolyása következtében, kik I. Rákóczy György életében Zsigmondra irányították a királyné figyelmét — János Kázmérnak nyújtotta kezét,⁴⁾ mi által a francia udvar támogatása is biztosítva lett Kázmér javára.⁵⁾ A pápa,⁶⁾ Krisztina svéd királyné,⁷⁾ III. Ferdinánd német császár⁸⁾ János párthíveinek buzgósága következtében szintén Kázmér jelöltsége mellett foglaltak állást,

¹⁾ *Grondski*: i. m. 89. l.

²⁾ *Temberski*: Annał. ad a. 1648. SS. Rer. Polon. XVI. p. 95—96. *Grondski*: i. m. 93—94. ll.

³⁾ Rákóczy Zsigmond 1648. nov. 3-án a követekhez intézett levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ *Kemény J.*: Önéletirása 493. l.

⁵⁾ *Lengnich*: II. c. 4. §. 41. l. p. 139.

⁶⁾ *Lengnich*: II. c. 4. §. 37. p. 134.

⁷⁾ Dalmady említett és ismertetett követsége.

⁸⁾ Mint *Lengnich* (lib. II. c. 4. §. 41. l. p. 139.) megjegyzi: »Inter Regem Franciae et Austriacam domum vetus est aemulatio et invicem laboratur, ne qui alteri addictior, rex creetur. Singulare erat, cum Joannes Casimirus a Caesare et Rege Franciae commendaretur.

részben még I. Rákóczy György életében, részben halála után, s így Zsigmond pártja csupán a dissidenseket foglalta magában, kiknek egy része törhetetlenül kitartott jelöltje mellett, tekintélyes részét azonban sikerült a Kázmér-pártiaknak a szabad vallásgyakorlat ígéretével semlegességre bírni.¹⁾ Radzivil távolléte miatt ez nem is ment nehezen.²⁾

Bethlenék a párt teljes felbomlását csaknem közönynyel nézték; a választás kimenetele iránt kétségben nem lévén, sem a magukkal vitt »negyvenezer vert sárga« aranyhoz nem nyúltak, sem az ajándékokat ki nem osztották.³⁾ Azon sem csodálkozhattak,⁴⁾ hogy Lupul vajda megszüntette a tárgyalásokat az erdélyi fejedelmi udvarral Zsigmond és leánya házasságát illetőleg, »causalván benne, hogy az ő papjaik tilalmaznák, más valláson levőnek ne adná«,⁵⁾ valójában pedig azért, mert sértette büszkeségét, hogy I. Rákóczy György, jöllehet tőle indult ki a házassági terv, azt komolyan nem vette s választási fogásnál egyébként nem tartotta. Lengyelországnak legalább János Kázmér jelölésében egységesen gondolkozó rendei, ily körülmények közt a nemzeti haderőt a kozák mozgalommal szemben is elégnék vélvén, Chmeln kikitől sem tartottak. A hetman csakhamar érezte, hogy a rendek előtt csak lázadó, kik vele csak addig tárgyalnak, míg újabb mérkőzésre elegendő erejük nem lesz; okulva azért minapi kudarcán,⁶⁾ elhatározza végre, hogy szövetkezik

¹⁾ Egykorú tudósítás a választás lefolyásáról. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

²⁾ Rákóczy Zsigmond nov. 3-án a követekhez intézett levele. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Bethlen Ferencz 1648. deczemb. kelt. lev. II. Rákóczy Györgyhoz. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.) *Kemény J.*: Önéletirása 492. l. *Bethlen János* (Rer. Transylv. libr. I. p. 27.) azt írja róla: »potiori pecuniae parte incassum profusa« etc., mire *Bethlen Elek*, Ferencz fia azt jegyzi meg: »Házugság, mert nagyobb részt meghozta, nállam az írás róla«. *Torma K.*: Adversariák Bethlen János históriájához. Századok. 1885. 423. l.

⁴⁾ Kemény János okt. 29-én azt írja nekik: »Arra látom inclinalni az dolgot, hogy meg kezd esökkenni az az árus (t. i. Lupul) az kereskedésben.« (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁵⁾ *Kemény J.*: Önéletirása 485. l.

⁶⁾ *Pastor*: Hist. belli Seyth. Cosacc. p. 30.

az erdélyi fejedelemmel, kit Zsigmond jelöltségénél fogva János Kázmér egyedüli számottevő ellenfelének tartott s november 17-én kelt levelében arra szólítja fel II. Rákóczy Györgyöt, hogy »mivel az egész lengyel nemzet irányunkban ellenségeskedést és haragot támasztott, azért egy szívvel, egy lélekkel, kivétel nélkül valamennyien Fenségedet óhajtjuk védőnkül s Lengyelországnak, a mi hazánknak, királyául. Támadja meg ezért Fenséged a lehető leggyorsabban Lengyelországot, s mi is valamennyien teljes haderónkkal s hatalmunkkal Fenségedet követni fogjuk.«¹⁾ Az erdélyi udvarban már azelőtt is gondolkoztak ilyen kalandos tervről.²⁾ Chmelnicki ajánlata tehát nem volt meglepő, s azzal valóban komolyan foglalkozni is kezdtek, jóllehet a hetman eddigi kétszínű magatartása óvatosságot ajánlott.

A királyválasztás e közben november 19-én »sine omni contradictione et exceptione« végbement, mint az különben is előrelátható volt.³⁾

Zsigmond neve még csak szóba sem került s ez eléggé gondolkodóba ejthette volna a fejedelmi udvart, mert a tény a Rákóczy-párt nyilvánvaló felbomlását mutatta. II. Rákóczy György azonban inkább hitt Chmelnicki merész biztatásainak, mint annak a rideg valónak, melyet a királyválasztás lefolyása érthetően tudtára adott; a dissidens törekvések bukásából mitsem tanult, hanem szövetkezik a hetmannal János Kázmér 1649 januárius 17-re kitűzött megkoronáztatásának megakadályozására.⁴⁾ A terv azonban nem sikerül, a koronázás rendesen megtörtént,⁵⁾ s ezzel a Rákóczyak lengyel királysági

¹⁾ A levél közölve van: *Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 6. l.

²⁾ »Kglmes uram, az hadak készen legyenek, — írják Bethlenék — mert mi olyan reménységben vagyunk, hogy magok fogják requirálni Ngtokat« etc. (*Szilágyi*: f. id. kiadv. I. 11—12. ll.) Ugyanerről Zsigmond nov. 3-iki levele is. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

³⁾ Tudósítás a királyválasztás lefolyásáról. (Eredetije a gr. Bethlenek keresdi levéltárában.)

⁴⁾ *Szilágyi S.*: Okmánytár II. Rákóczy Gy. diplom. összekötet. 4. l.

⁵⁾ »Elég gyalázatosan ment végben, — írja Jármí 1649 márcziusában a fejedelemmel, semmi köztök való előbbeni pompa és solennitas nélkül.« (*Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború I. k. 35—36. ll.)

törekvései alapjukat veszítik, a nélkül azonban, hogy az erdélyi fejedelmi udvar az eszmével szakított volna. A lengyel korona fénye ezután is éppen úgy csábította II. Rákóczy Györgyöt, mint atyját s elődeit, s néhány év múlva, addig elért külpolitikai sikereiben bizakodva, de Lengyelország időközben megváltozott viszonyait nem ismerve, mint a délibábok hőse, érte mindent kockára tesz, s miatta romlásba dönti Erdélyt s trónját veszti.

TARTALOM.

<i>Előszó</i>	Lap
<i>Bevezetés.</i> Lengyelország és Erdély personalis uniójának jelentősége; az indító okok; a lengyel protestantismus és ellen-reformatio	1—12
I. Radzivil házassága és I. Rákóczy György; a lengyel királyság elnyerésének terve; IV. Ulászló lengyel király szerepe az 1644—45-iki támadáskor; Bethlen Ferencz követségei	12—20
II. A lengyel királyi hatalom hanyatlása a XVII. században; IV. Ulászló koalíciója a porta ellen; Radzivil munkái fogadtatása; tárgyalásai Rákóczyval a koalícióban való részvételét illetőleg; Bethlen Ferencz követsége. A fejedelem és a porta viszonya	20—33
III. A lengyel rendek állásfoglalása IV. Ulászló koalíciójával szemben; vallási villongások; a kozák mozgalom; Rákóczy Zsigmond s Lupul vajda leánya házasságának terve; Rákóczy szövetekezése Lupullal	34—45
IV. A lengyel király halála. I. Rákóczy György jelöltsége a lengyel trónra. Bethlen Ferencz és Klobusiczky András követsége. Zsigmond és az özvegy lengyel királyné házasságának terve. Dalmady István követsége a svéd királynéhoz. Zsigmond jelöltetése a lengyel trónra. A lengyel trónjelöltek. A Rákóczy-párt. I. Rákóczy György halála. A Rákóczy-párt bomlása; az indító okok. A királyválasztás lefolyása. Chmelnicki kozák hetman tárgyalásai II. Rákóczy Györggyel	45—63

putója. Horvát Árpádtól. 40 fill. — V. Az 1642-ik évi zsonyi békekötés története. Majláth Boldtól. 14 fill. — VI. A mai Nagyvárád megalapítása. Bunyitay Vincztől. 40 fill. — VII. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak-európai praehistorikus kézközzök eredete és régisége körül. Elő fele. Ortcay Tivadartól. 80 fill. — VIII. Ugyanaz. Második fele. 1. kor. 20 fill. — IX. Az 1646-ki tokaji tanácskozmány. Zsilinszky Mihálytól. 80 fill. — X. A bocsákereki vár. Szentkláray Jenőtől. 60 fill.

Tizenharmadik kötet. I. Lónyai Zsigmond és a magyazombati béke-tanácskozmány 1644—45-ben. Zsilinszky Mihálytól. 80 fill. — II. A Praehistorikus kézközzök régiségi jellegeiről. Ortcay Tivadartól. 60 fill. — III. A kolozsvári ötven-legények strikeja 1573-ban és 1676-ban. Deák Farkastól. 80 fill. — IV. Török János szerepe a linzi békekötésben. 1645. Zsilinszky Mihálytól. — V. Rövid érzésvételek Kemény János életrajzáról. Deák Farkastól. — VI. Szilágymegye középkori emlékei. Bunyitay Vincztől. 60 fill. — VII. Az eperjesi tanácskozmány 1647/48-ban. Zsilinszky Mihálytól. 80 fill. — VIII. Bosztizlaw galiczi herceg IV. Béla magyar királynak veje. Wenzel Gusztávtól. 20 fill. — IX. A Székelyek származásáról és intézményeiről. Orbán Boldztól. 40 fill. — X. Az örökös főispánság a magyar alkotmánytörténetben. Hajnik Imrétől. 1 kor. 20 fill. — XI. 1708-ki zsonyi országgyűlés történetéhez. Zsilinszky Mihálytól. 1 kor. 20 fill. — XII. Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéséből. Öváry Lipóttól. 1 kor.

Tizennegyedik kötet. I. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. Pulszky Ferencztől. 40 fill. — II. Duka Tivadar Kőrös Csoma Sándorról. Jakab Elektől. 80 fill. — III. A magyar jobbágynépeség száma a mohácsi vész után. Ácsády Ignácztól. 60 fill. — IV. Carvajal János bibornok magyarországi követségei 1448—1461-ben. Fraknói Vilmostól. 1 kor. — V. Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. Pulszky Ferencztől. 80 fill. — VI. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Téglás Gábortól. 80 fill. — VII. A özéhek történetéről Magyarországon. Szádeczky Lajostól. 2 kor. 80 fill. — VIII. A pécsi egyházmegye alapítása és első határai. Ortcay Tivadartól. 1 kor. 60 fill. — IX. A magyar nemesség és birtokviszonyai a Mohácsi vész után. Ácsády Ignácztól. 1 kor. 60 fill. — X. A magyar pogány iratok. Pulszky Ferencztől. 40 fill.

Tizenötödik kötet. I. Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatáról. Téglás Gábortól. 1 kor. 80 fill. — II. Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században. Szentkláray Jenőtől. 40 fill. — III. A szepesi jog. Denkö Külmántól. 80 fill. — IV. A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korában. Hajnik Imrétől. 40 fill. — V. Kálmán király oklevelei. Fejérfataky Lászlótól. 1 kor. 80 fill. — VI. Bihar vármegye oláhjai s a vallásunió. Bunyitay Vincztől. 1 kor. 50 fill. — VII. Szerémi György élete és emlékirata. Szádeczky Lajostól. 1 kor. 50 fill. — VIII. Szerémi emlékirata kiadásának hiányai. Szádeczky Lajostól. 90 fill. — IX. Nagy Lajos magyar király viszonya Giannino di Guccio francia trónkövetelőhöz. Pór Antáltól. 80 fill. — X. A Pécs nemesség örökösödési pere 1425—1433. Nagy Imrétől. 80 fill. — XI. Pécs lázadása. Márki Sándortól. 1 kor. 80 fill. — XII. Körös megye a XV. században. Csánki Dezsőtől. Ára 4 kor.

Tizenhatodik kötet. I. A magyar Anjouk eredete. Öváry Lipóttól. 80 fill. — II. A megye és a várispánság. Balassy Ferencztől. 80 fill. — III. Régi magyar birtokviszonyok. Ácsády Ignácztól. 1 kor. 20 fill. — IV. Oklevelek II. István király korából. Fejérfataky Lászlótól. 1 kor. 60 fill. — V. Taine Hippolyt Adolt mint történétíró. Zsilinszky Mihálytól. 80 fill. — VI. Újabb tanulmányok a várakról. Hampel Józseftől. 1 kor. 20 fill. — VII. Ugoessa